

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Географічний факультет. Кафедра економічної і соціальної географії

В. о. завідувача кафедри

_____ доц. Гудзеляк П.

«_____» _____ 2022р.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІСТА
КРОПИВНИЦЬКОГО: ВИКОРИСТАННЯ В ШКІЛЬНОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Магістерська робота

Виконав: студ. ГРОМ-21с
Пятаков Є.К.

_____
Науковий керівник:
доц. Влах М.Р.

_____
(підпис)

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Науково-теоретичні засади суспільно-географічної характеристики великого міста у шкільній географії	6
1.1. Суспільно-географічна сутність великого міста	6
1.2. Підходи до дослідження	20
Розділ 2. Використання в шкільному навчальному процесі теми «Чинники заснування і розвитку великого міста (на прикладі Кропивницького)»	22
2.1. Історико-географічні чинники	22
2.2. Природно-географічні чинники	25
2.3. Суспільно-географічні чинники	27
Розділ 3. Методика суспільно-географічного аналізу великого міста в шкільній програмі (на прикладі Кропивницького)	36
3.1 Компонентна структура господарства	36
3.1.1 Виробнича сфера	39
3.1.2 Соціальна сфера	43
3.2 Геопросторова організація	45
3.2.1. Селитебна зона	45
3.2.2. Виробнича зона	50
3.2.3. Зелена зона	53
3.2.4. Адміністративна зона	58
Висновки	60
Список використаних джерел	66
Додатки	74

Вступ

Актуальність дослідження: Територіально-галузева організація товариства чи просторова організація національного господарства, що склалася на певному етапі соціально-економічного розвитку, включає розміщення населення та галузей виробничої та невиробничої сфери, природокористування, територіальний поділ праці, економічний або національно-етнічне районування, територіально-політичну та адміністративно-територіальну організацію держави. Крім цих базових елементів, існує також сукупність специфічних процесів та факторів, що впливають на територіально-галузеву організацію суспільства.

Так, в сучасній Україні на проблеми регіонального розвитку позначаються результати реформування та модернізації економіки на всіх рівнях – від державного до муніципального, які найчастіше стримують та гальмують їх, ускладнюють соціальні відносини у суспільстві, що посилюють територіальні диспропорції. Все це не може не позначатися як життя людей і можливості зростання національної економіки загалом.

Кропивницький – унікальне українське місто, в якого свій дуже складний і драматичний роман з іменем. Сьогодні місто Кропивницький – це промисловий і культурний осередок у центрі країни, який стрімко та динамічно розвивається в процесі своєї діяльності. Сучасну назву місто отримало 14 липня 2016 року на честь українського письменника і драматурга Марка Кропивницького. Теорія яка багата корисними копалинами, історичною, культурною та літературною спадщиною, промисловістю та івдатними постатями, сьогодні стає епіцетром наукових досліджень провідник науковців сучасності.

Місто було перейменоване, оскільки попередня назва Кіровоград (на честь радянського політичного діяча С. М. Кірова) підпадала під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Актуальність теми дипломної роботи обумовлена важливістю вивчення в процесі викладання

географії в системі шкільної програми особливостей діяльності, функціонування та перспектив розвитку сучасних великих міст України, серед яких і є обласний центр Кропивницький. Географічне розташування Кіровоградської області у центрі України, наявна мережа автомобільних доріг загального користування створюють потенційні можливості для розвитку міжрегіональної співпраці, автотранспортного сполучення із іншими регіонами України.

Теоретична база дослідження: Серед провідних дослідників та науковців, які займалися дослідженням питання викладання у шкільній програмі теми великих міст, їх функціонування на суспільно-географічному рівні, слід виділити таких як: Шаблій О.; Заставний Ф.; Гудзеляк І.; Дністрянський М.; Ключниченко Є.; Топузов М.; Гільберг Т.; Гриневич В. Та багатьох інших представлених в списку використаних джерел.

Мета дослідження: метою даного дипломного дослідження є проведення комплексного аналізу вивчення суспільно-географічної характеристики міста Кропивницького на базі шкільного навчального процесу. Виходячи з поставленої мети в даній дипломній роботі, до виконання впливають наступні **завдання:**

- дослідити суспільно-географічну сутність великого міста;
- висвітлити підходи до дослідження;
- охарактеризувати використання в шкільному навчальному процесі теми «Чинники заснування і розвитку великого міста на прикладі Кропивницького»;
- проаналізувати методику суспільно-географічного аналізу великого міста в шкільній програмі на прикладі Кропивницького;
- описати компонентну структуру господарства.

Предмет дослідження: предметом даного дипломного дослідження є характеристика основних елементів викладання теми «Чинники заснування і розвитку великого міста на прикладі Кропивницького» в процесі шкільної програми з географії.

Об'єкт дослідження: об'єктом даного дипломного дослідження є аналіз методитки та принципів викладання теми «Чинники заснування і розвитку

великого міста на прикладі Кропивницького» в процесі шкільної програми з географії.

Методи дослідження: для написання даної наукової праці нами було використано метод наукового аналізу, метод інтерпретації результатів та системний метод. Також нами було використано метод науково-методичного дослідження. За допомогою представлених та використаних нами методів, нами було проведено комплексне дослідження та сформовано основні елементи даного наукового дослідження.

В першому розділі даної наукової праці нами було використано метод науково-методичного дослідження, за допомогою якого нами було опрацьовано теоретичну базу дослідження, науковий матеріал провідних науковців та сформовано в представлений нами перший розділ. Також в даному першому розділі ми використовували системний метод, за допомогою якого нами було систематизовано опрацьований матеріал та викладено в послідовності нашого дослідження.

В другому розділі даної наукової праці нами було використано метод аналізу та метод інтерпретації результатів, за допомогою яких нами було проведено порівняльний аналіз досліджуваних нами питань, сформовано власні висновки та інтерпретовано отримані результати аналізу з нашого дослідження.

На основі використаних методів нами було сформовано власні висновки з предмету дослідження та сформовано основні елементи та практичний аналіз основних елементів викладання теми «Чинники заснування і розвитку великого міста на прикладі Кропивницького» в процесі шкільної програми з географії.

Структура роботи: дана дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Дипломна робота розміщена на 76 сторінках та налічує 56 посилань на бібліографічні джерела.

Розділ 1

Науково-теоретичні засади суспільно-географічної характеристики великого міста у шкільній географії

1.1. Суспільно-географічна сутність великого міста

На даний час у суспільстві та в науковій літературі вже склалося уявлення про актуальність регіональних проблем, їх роль, складність, проте ефективні їх вирішення не можуть мати типовий, рутинний характер. Рішення в кожному конкретному випадку мають прийматися з урахуванням об'єктивних законів розвитку територіальної організації товариства та їхнього впливу на механізми вироблення стратегічних пріоритетів [47, с. 25].

У загальному вигляді територіально-галузева організація товариства складається з поєднання функціонуючих територіальних структур розселення, господарства (у тому числі природокористування), інформації, взаємозв'язок яких забезпечується структурами управління з позицій певних відтворювальних цілей, що змінюються в залежності від етапу та рівня розвитку національної економіки та її регіонів. Базовими елементами територіально-галузевої організації є:

- населення та трудовий потенціал регіону;
- територіальний поділ праці та спеціалізація економіки, що склалася;
- характер природокористування та відносин з приводу використання та відтворення природних ресурсів;
- місце в адміністративно-територіальній організації держави;
- потенціал галузей виробничої та невиробничої сфер;
- система регіонального управління [56, с. 41].

У навчальних підручниках з географії періоду 1970-1980-х років, таких як: 1) Початкова географія і елементи краєзнавства 1970р., 2) Початковий курс географії 1974р., 3) Географічний зміст підручників для початкових класів у період побудови української радянської системи освіти 1976р., багато уваги

приділялося саме питанням виявлення об'єктивних законів територіальної організації суспільства. Так було в роботах Ю.Г. Саушкіна, М.М. Паламарчука та інших у числі основних називалися закони просторової концентрації, територіальної диференціації, територіальної поділу праці та ін., дія яких визначає розвиток різних видів територіальних систем.

З урахуванням їхньої дії було визначено такі види територіальних систем – інтегральні та приватні. Інтегральні територіальні системи – економічні райони, федеральні округи, адміністративно-територіальні одиниці, територіально-виробничі комплекси – великі території, що об'єднують всі розташовані на них взаємопов'язані підсистеми. Приватні територіальні системи: регіональні – території, характеризуються внутрішньою складністю та різноманітністю структури виробництва та ресурсів; локальні системи – території, що відрізняються високою концентрацією виробництва та населення при обмеженій та спеціалізованій ресурсній забезпеченості.

Локальні системи є частиною, а найчастіше, – центрами зростання та розвитку регіонів. Найбільш суттєвими прикладами локальних систем є міста – як великі, так і середні та малі [47, с. 26].

Як зазначається у підручнику з географії за 8 клас «Україна у світі: природа, населення»: «Соціально-економічний розвиток регіонів України нерозривно пов'язаний із розвитком міст, які є історично та культурно обумовленою соціально-економічною формою територіальної організації товариства. Великі міста як певний тип міських поселень є, як правило, історично сформовані, стійкі територіальні утворення, що становлять каркас таксономічної структури країни та основу життєздатності та цілісності держави» [56, с. 42].

При суттєвому розкиді значень показників чисельності населення, розміру території, галузевої структури, ступеня локалізації виробництв та інших параметрів, здебільшого вони мають чисельність у межах 100-500 тисяч чоловік і є великими промисловими центрами, транспортними вузлами, логістичними та

сервісними центрами, а також центрами охорони здоров'я, освіти та культури для великої периферійної частини регіонів України.

Проте, за визначенням відомого соціолога М. Вебера, кількісна ознака не може бути вирішальним у визначенні міста. З економічного погляду, М. Вебер визначило кожне місто як «ринкове поселення», де «жителі у переважній своїй частині при різноманітні заняття займаються сільським господарством».

Сучасне місто характеризується певним рівнем розвитку виробничої сфери та щільністю населення, якістю міського середовища та своєрідністю історично обумовленого способу життя городян. Все це зрештою визначає особливості реалізації всієї сукупності економічно-середні міста - від 50 до 100 тис. чол.; напівсередні – від 20 до 50 тис. чол.; малі – від 10 до 20 тис. населення і великі 100-500 і більше тис.населення [56, с. 43].

Великі міста є місцевими центрами, які очолюють адміністративні райони, які очолюють та обслуговують навколишню сільську місцевість. Крім того, міста можуть бути вузькогалузевими центрами (гірничодобувними, рекреаційними, транспортними тощо). Велике місто має всі необхідні ознаки міста (чисельність населення, склад населення з занять та інших.), і забезпечує повного комплексу міської культури, властивого даному суспільству. На відміну від середнього міста, де історія та перспективи формуються відразу кількома суттєвими факторами та їх комбінаціями у великому місті один або два фактори є домінуючими [47, с. 27].

Великі міста в порівнянні з середніми характеризуються більш розширеним складом їх містоутворюючої бази, відносно високим рівнем розвитку інженерної інфраструктури та сфери культурно-побутового обслуговування, найкращою транспортною доступністю. До початку 60-х років. XX ст. у вітчизняній науці середні міста були вимкнені з поля проблем регіональних досліджень (переважно урбаністики) через домінування ідеї розвитку великих міст.

Невеликий виняток становили державні програми розвитку деяких перспективних міст (наприклад, Кропивницький, Чернівці, Ужгород), які

представляли інтерес як ресурсна база створення нових автомобілебудівних виробництв. Проте вже в середині 60-х вперше було розроблено і почали заповнюватися «паспорти» - короткі техніко-економічні характеристики міст розгляду доцільності їхнього подальшого розвитку.

Цей перший перелік охоплював лише 13,5% малих та 55% напівсередніх міст, оскільки був орієнтований не на активізацію малих міських поселень, але в прискорений промисловий розвиток великих міст, таких як: Харків, Одеса, Дніпро, Львів. При відборі міст для переліку виходили, головним чином, із наявності трудових контингентів, будмайданчиків, корисних копалин, водних та енергетичних ресурсів, транспортних зв'язків [56, с. 44].

Ці економічні ресурси були ключовими для прийняття рішень, при цьому не соціальна інфраструктура, ні сформована спеціалізація і уклади господарства не бралися до уваги. У відносин між об'єктами господарства всіх форм власності та суб'єктами, розміщеними та функціонуючими на території міста, а в зрештою – найважливішу системотворчу роль міст у соціально-економічному розвитку регіону. На думку А.Г. Гранберга, «в економічному просторі існує велике різноманітність форм організації суспільства та розселення» [47, с. 28].

Сучасна ситуація початку XXI століття і протягом останнього десятиліття також далека від вирішення цих проблем, що вимагає пошуку нових ресурсів та інструментів управління містами. Процес дослідження міст, характеризується подальшим розвитком наукових уявлень про роль та функції міст, пошуком нових методологічних підходів до оцінки їх соціально-економічного благополуччя та перспектив розвитку. Доповнюючи вже існуючі підходи до вивчення міст, зазначимо, що у сучасних наукових публікаціях українських дослідників з кінця 1990-х років минулого століття сучасне місто розглядається як:

- як особлива матеріально-просторова (економічна) організація життя сучасного суспільства, що концентрується у специфічно організованих просторово-часових формах;

- як простір взаємодії культур (місто як носій смислів, особливостей організації життєдіяльності місцевого соціуму);
- як система («місто можна уявити як складну синергетичну самоорганізовану систему, в якій когерентно діють історичні, економічні, соціально-політичні, екологічні та інші закони, які зумовлюють своїм спільним дією існування механізмів функціонування міста взагалі»).

Розглядаючи останню думку як синтетичну, по суті включає в себе всі попередні, можна говорити про місто як про складну, відкриту, що має динамічний і нерівноважний характер системи. Характеристика складності властива через наявність великої кількості елементів та підсистем, а також складних зв'язків між ними, завдяки яким система емерджентна, місто загалом є не просто механістичну суму його ресурсів, а є соціоприродогосподарською системою.

Аналізуючи суспільну точку зору на розуміння поняття міста, слід зазначити, що велике місто розглядається в кількох аспектах. У кожного дослідника при розгляді міста переважають позитивні чи негативні сторони образу: місто розглядається як джерело злочинів, відхилень та різного роду девіацій чи місто розглядається як більш інтенсивний комунікативний простір, місце концентрації науки, культури та освіти [47, с. 29].

Місто як ринок можна віднести до позитивних образів. Це місце, дає ринкові змогу вибору форм самоврядування. Це багатство та різноманітність рис, що дозволяє кожному знайти у місті своє. Ф. Зіммель пише про кола — «павутину» людських взаємозалежностей. Якщо людина народжується як представник лише одного кола, то протягом життя кожен розширює коло свого проникнення в різні шари, починаючи від сімейних та закінчуючи професійними. Згодом погляди Зіммеля творчо розвивалися вченими, які побачили у місті багатство можливостей [56, с. 45].

Місто як джунглі. У цьому випадку місто постає як місце, де йде постійна боротьба за виживання. Це щільно населена територія, різні частини якої охороняються тими, хто має її права. Це щоденні контакти з чужинцями, які

будь-якої миті можуть стати проблемами. Не слід ототожнювати джунгли з хаотизмом та безладдям.

Місто як організм. У рамках цього напрямку місто постає як система, в якій є нова якість, інша, ніж у окремих його частинах. Серед найбільш авторитетних авторів, які вивчали місто в такому контексті можна назвати Е. Дюркгейма. «Органічна солідарність», що лежала в основі сучасного йому суспільства, базувалася на зв'язку соціально-спеціалізованих одиниць. В той час як "механічна солідарність" традиційного суспільства базувалася на гомогенні громадські одиниці. У суспільстві кожна частина його системи залежить від іншої, саме це не дозволяє йому вкинутися в вир постійних конфліктів.

Місто як машина. Аналізується зростання залежності міста від інтересу правлячих еліт, від вигоди та процвітання даних груп міського населення. В рамках цього напрямку працює ціла плеяда видатних соціологів: Д. Харві, М. Кастелльс. Усі вони в основу аналізу міста кладуть вивчення економічних процесів та політичного владного процвітання, що впливає формування міста [56, с. 46].

Образ міста як семантична конструкція. Образ – це суб'єктна картина світу. Хто є суб'єктом? До певних меж у кожного городянина – «своє місто». Існує також колективний образ міста, суб'єктом якого є міська спільнота – «наше місто». Образи міст різняться в історії, суб'єктами яких є культурно-історичні спільноти: античне місто, середньовічне місто, місто епохи Відродження тощо. Існують національні образи міст. Нарешті, урбаністи говорять про архетипи міста як такому, про існування мало не загальнолюдської символіки міста. Бувають і «безликі» міста [47, с. 30-31].

Повний образ не створено для одного міста. Образ існує у формі мови спільноти. лінгвістична форма. Одночасно образ існує у формі індивідуально емоційного переживання – психологічна форма. Образ має також символічну форму, тобто. має загальнозначущу зміст. Як найбільш загальні умови формування образу міста, є одночасно і принципами проектування, К. Лінч називає наступні.

- Впізнаваність: як окремі фрагменти міської території (так і місто в цілому) мають (або не мають) знакові предмети, тобто. те, що їх найбільше характеризує, відрізняє, на чому «зупиняється око»;
- Композиційність – існування смислових зв'язків між спостерігачем та середовищем – семантична ситуація, коли предмети середовища зливаються в єдиний ансамбль, що несе гуманістичні, що піднімають людини смисли;
- Уявність – здатність середовища «пробуджувати уяву», бути полем символічної комунікації, сприяти соціокультурному діалогу суб'єктів різного типу та рівня [56, с. 47].

Глобальні економічні зміни у всьому світі, зростання міжнародних зв'язків та руйнування монопольного диктату національного держави на розвиток міських систем дозволяють виділити три основні міські системи у сучасну епоху. Приматна міська система характеризується наявністю одного великого міського поселення, як правило, столичної агломерації, домінуючого у національній міській системі.

Збалансована міська система особливо притаманна Європі та США. В останні роки виявилися кілька основних тенденцій у розвитку міських систем у Європі. Сформувалося кілька субєвропейських регіональних систем. Міста, які мали переваги в рамках їх національної міської системи, втратили своє колишнє значення, в той час як міста в прикордонних районах та вузлових транспортних точках набули нового зміст. Транснаціональна міська система з'явилась у результаті формування нового типу економічних зв'язків між ключовими виробничими фірмами та сервісними компаніями [47, с. 32].

Інтернаціоналізація основних фінансових ринків остаточно дозволила фінансовим потокам переступити національні кордони. Поняття «глобального міста» – це центри національної та світової життя; місця концентрації та інтеграції виробництва, фінансів та управління. Сутністю цього феномена є територіальна концентрація глобального контролю над соціальними процесами та життям цілих регіонів.

Риси способу життя «глобального міста»:

- Великий розрив шкали високої та низької зарплати. Наслідок: наявність фешенебельних районів у центрі та нетрів на околиці; процес субурбанізації – зростання заміської зони; занепад промислового сектору та зростання сектору послуг; занепад традиційних організаційно-виробничих структур (виробничих колективів) та зростання нових форм зайнятості (зайнятість вдома, дилерство тощо).
- Збільшення частки та ролі інноваційних фірм, зайнятих пошуками нових форм та способів виробництва капіталу.
- Збільшення ролі обслуговуючих фірм та обслуговуючого персоналу, для представників яких характерний специфічний спосіб життя та стереотипи свідомості.
- Прагнення інновацій породжує неформальну економіку. Функціями неформальної економіки є: 1. Надання сервісу нетрадиційного типу (наприклад, нічного обслуговування); 2. Торгівля специфічним асортиментом, який відсутній у легальній торгівлі; 3. Наближення послуг до безпосереднього споживача («доставка на хата»). 4. Надання конфіденційних послуг особам, які не бажають афішувати свої потреби, можливості, специфіку професії [47, с. 23-34].

Основне місце в економіці міст уже зараз займає експорт знань, рішень та рекомендацій. Знання, стаючи стратегічним продуктом, змінюють структуру зайнятості міського населення та, зрештою рахунку, його спосіб життя, оскільки існує нерозривний зв'язок між характером знання та типологією спільнот, у яких воно існує [56, с. 48].

Технополіси як образ та тенденція у розвитку міст в епоху глобалізму. М. Кастелльс виділив 4 типи технополісів. Перший тип включає себе індустріальні комплекси високотехнологічних фірм, що будувалися на підставі інноваційного комплексу осторонь місць традиційної концентрації промисловості. Інший тип технополісів – наукові міста, що відрізняє відсутність тісного зв'язку з виробництвом.

Ще одним типом технополісів є технологічні парки, завдання яких під час створення бачилися у пробудженні нового індустріального зростання за рахунок цілеспрямованих зусиль щодо підвищення ефективності виробництва

Четвертий, змішаний тип, у якому поєднуються всі названі фактори у рамках єдиної програми.

Таким чином, технополіс це тип міста з високою концентрацією наукомістких виробництв та інформаційних технологій. Умови появи технополісу:

- Висока технологічна культура міста.
- Податкові та організаційні ініціативи місцевої влади.
- Наявність ризикового (Венчурного) капіталу [56, с. 49].

Вирізняють також технопарк, наукоград як особливі типи міст інформаційної економіки. Технопарк – тип міста з великим ступенем концентрації виробничих потужностей, індустріальне зростання яких відбувається за рахунок підвищення продуктивності праці та обороту виробничих фондів.

Наукоград – тип міста з високим ступенем концентрації академічної науки вузько-спеціалізованого профілю. Однією з найважливіших всесвітніх тенденцій у розвитку міст є глобалізація. Сутність цього процесу у концентрації найважливіших економічних, фінансових, політичних функцій у кількох найбільших світових центрах-містах.

Глобальні міста – це не тільки координуючі центри, але також і центри виробництва послуг, необхідні організації діяльності мережі фабрик, заводів, установ, ринків послуг та фінансових нововведень. Своєрідним показником нового етапу урбанізації є виділення значної категорії найбільших міст у самостійну групу, що визначаються як мегаполіси (мега-міста, міста-гіганти, метрополітенські ареали і т.д.). Деякі мегаполіси мають риси та характеристики світових міст, світових центрів [47, с. 35].

Проблема мега-міст, усвідомлена як загальносвітова тенденція, одержала назву мегалополізації. Поняття мегалополізації – основна парадигма, категорія та образ нового етапу урбанізації.

Початок дослідження мегалополізації посідає 1960-ті роки тимчасово публікації книги Дж. Готтмана про урбанізований регіон США, що розмістився на великій території від Бостона до Вашингтона і названому автором «Мегалополісом». Нові форми урбанізації тісно пов'язані із субурбанізацією – територіальним розростанням найбільших центрів за рахунок включення до їх межі міської та неміської (сільської) периферії [56, с. 50].

Сутнісні характеристики міського способу життя:

- високий рівень соціальної диференціації: діяльності, території та простору;
- соціокультурна гетерогенність;
- високий рівень соціокультурної мобільності; високий рівень соціокультурної динаміки;
- високий рівень варіативності та альтернативності свідомості та поведінки;
- інтенсивність соціопросторової мобільності - взаємодія з великою кількістю різних соціальних груп;
- широкі можливості вибору моделей поведінки;
- високий рівень інноваційної активності;
- інформаційна насиченість міського середовища (територій та простору);
- особистісна локалізація міського життя, особистісний вибір підстав та стратегій поведінки [47, с. 36].

Промисловий центр у ряді випадків – це просто місто-завод. Серцевиною їхнього життя є велике промислове виробництво, випуск продукції, а решта інфраструктури підпорядкована і цілком залежить від сфери матеріального виробництва. Окремо слід зупинитися на феномен так званого «закритого міста», тобто міста-заводу, що знаходиться осторонь жвавих магістралей, майже завжди військового, з пропускнуою системою в'їзду та виїзду, повністю залежного від оборонного замовлення.

Торгове місто є територією, на якій вже багато років поспіль за традицією проводяться ярмарки, виставки, салони. Згадати хоча б виставкові комплекси в Лейпцигу, Пловдиві, Брно, салони в Ля Буржі, Жуковському та ін. Таке місто майже завжди живе в передчутті торгів, повністю перетворюється під час їх проведення (ділова програма, розміщення гостей, їх обслуговування, відпочинок та розваги, умови для переговорів та укладання угод та контрактів, транспорт, зв'язок та багато іншого) та, завершивши один ярмарок і підвівши його підсумки, починає заздалегідь готуватися до наступною [56, с. 51].

Місто-порт, прикладами якого можуть бути Амстердам, Марсель, Одеса, та багато інших є перевалочним пунктом товарів. ввезення та вивезення з країни, регіону, зі своєю складською та транспортною інфраструктурою, ремонтною базою, міграцією населення, дешевими розвагами, змішуванням мов та багатьом іншим, що підкреслює неповторність та своєрідність портового міста.

Місто-музей або туристичний центр – явище також унікальне своєї суті. Венеція, Рим, Помпеї, Афіни, – так чи мало подібних міст-музеїв просто неба, які привертають до себе тисячі туристів з усіх частин світу. У таких містах насамперед звертають увагу на архітектурні комплекси, музеї, виставкові експозиції, але водночас – на готельний та транспортний обслуговування, магазини, місця відпочинку [47, с. 37].

Курортне місто – також є особливим типом сучасного міста, оскільки в ньому все підпорядковано реабілітації та відновленню здоров'я приїжджають, До таких міст можна віднести Карлові Вари, Ніцу, Євпаторію. Бальнеологічна інфраструктура та індустрія відпочинку превалює у подібних містах над рештою. Це накладає свій відбиток на соціально-економічні відносини та процеси.

Науковий та культурний центр може бути також відмінною рисою міста. Тарту, Кембридж, Оксфорд – насамперед асоціюються з університет, на території якого він знаходиться. Але ж це ще бібліотеки, музеї, поліграфічні та комп'ютерні потужності, засоби зв'язки, гуртожитки та ін. У подібних містах особливий мікроклімат взаємовідносин і, як наслідок, своєрідні соціальні процеси.

Окремо варто зупинитися на місті розваг, таких як Лас-Вегас, Дісней-Ленд та ін., в яких численні шоу та розваги майже повністю витісняють решту соціальних відносин людей, Місто може бути фінансовим центром величезного регіону, а то й світового значення, наприклад - Базель, Цюріх та інших. У ньому зосереджені банки, страхові компанії, засоби зв'язку, діловий та готельний центр, що мають власну систему соціальних відносин та процесів [56, с. 52].

Зрештою, місто може виконувати столичні, представницькі. функції, маючи на своїй території міністерства та відомства, адміністративні центри, посольства та представництва іноземних держав, представництва, офіси зарубіжних компаній.

Мегалополізація у високорозвинених країнах до кінця ХХ століття досягласвоєї межі і це збігається з переходом їх на нову стадію розвитку – постіндустріальну. Наочно проявляється «принцип вичерпаності» та кількісного та просторового розростання найбільших західних агломерацій. Постіндустріальне, тобто. науково-технологічне та електронно-інформаційний розвиток, який сьогодні повним ходом іде на Заході і прямо чи опосередковано зачіпає і підключає Незахід, має свої закономірності та тенденції – економічного, соціокультурного, територіально-просторової урбаністичної якості та порядку [47, с. 38].

Зрушення від масового виробництва товарів до такого ж масового виробництва різноманітних послуг, інформації, знань супроводжується переструктуризацією галузей господарства, зростанням «індустрії послуг» та багатьох невиробничих сфер, пов'язаних з науковим та художнім творчістю – індивідуальним та колективним. Усі ці «зрушення» породжують і поява нових просторових форм розселення та нові урбаністичні тенденції.

Галузі, що виробляють знання та інформаційні продукти, традиційно, що відносяться до «четвертичного» або «п'ятеричного» секторів. економіки, що нині стають первинним сектором, що забезпечує господарство найбільш суттєвим та важливим ресурсом виробництва.

Несучасні галузі та застарілі технологічні виробництва перебудовуються, оновлюються, переводяться в нові передмістя, міста та навіть сільські місцевості, інші країни – переважно розвиваються чи просто ліквідуються. На місці старих заводів, майстерень зводяться сучасні будівлі, в яких розміщується безліч контор, установ, банків та інших організацій [56, с. 53].

Деконцентрація та диверсифікація промисловості та її структурно-галузева переорієнтація виразились у різкому скороченні ролі міста як центру промислового виробництва. Натомість втрачених функцій та галузей господарства посилилися інші – фінансові, банківські, управлінські, науково-дослідні, освітні, культуротворчі, рекреаційні.

У США найбільше досягли успіху в переструктуруванні старих виробництво та перебудова історичних кварталів, нові ділові райони у центрі міста отримали спеціальні назви – даун-тауни. Це величезні бетонні конгломерати з офісів та торгових центрів з різними переходами між хмарочосами (підземними та наземними), штучним кліматом усередині. В американській урбаністці вироблено і використовується ціла низка специфічних назв для нових просторових урбанічних форм, наприклад, торгові центри, яких, крім магазинів, є все необхідне і для ділових зустрічей, відпочинку, розваг, а також розміщуються бібліотеки, церкви, кінотеатри, банкетні зали, юридичні контори, поліклініки, басейни, спортзали називаються – молли. Тобто це своєрідні міні-містечка під однією дахом [47, с. 3-8].

Нині сучасний, інтенсивний урбаністичний процес примушує планувальників міст та міську громадськість ставити та вирішувати проблему збереження «справжніх міст». Їхня спільна діяльність спрямована на те, щоб добудовуючи і перебудовуючи те, що склалося за багато хто століття міський простір, не придушувати існуюче, і сприяючи інноваціям, не знищувати головного призначення міста – формувати, поширювати та розширювати соціокультурний простір, міський культуру, міський спосіб життя.

На Заході «розповзання» урбанізму, зміцнення його на всієї території високорозвинених країн – найважливіший показник сучасного розвитку

Сільський компонент, значно скоротившись, вже не суперечить місту як особливий специфічний соціальний феномен, бо сам перебудовується чи вже перебудувався за образом і подобою міста. Зміна типу урбанізації – перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії призводить до зникнення «перепадів» у розвитку «міста» та «неміської периферії» та зняття проблем протилежності міста та села [56, с. 54].

Таким чином, основними напрямками розвитку великих міст країни можуть стати:

- перепрофілювання виробництв у тих випадках, коли сформована спеціалізація неефективна у нових ринкових умовах;
- розвиток інфраструктури в тісній ув'язці з агломераціями найбільших міст (транспортних вузлів, місць розміщення промислових підприємств тощо);
- модернізація сформованої бази промислового потенціалу міста;
- відтворення кваліфікованих кадрів та створення високотехнологічних робочих місць;
- створення об'єктів, що забезпечують раціональне використання природних умов, іміджу історичних та культурних місць міста.

Вирішувати подібні інвестиційноємні проблеми можна з використанням механізмів муніципально-приватного та державно-приватного партнерства з застосуванням проектного управління. Великі міста, виконуючи соціальну роль своєрідних столиць сільських районів і навіть цілих регіонів стають свого роду «опорними точками» своїх територій, інфраструктурно-логістичними вузлами, науковими центрами та найчастіше осередками культури та освіти. Переважна частина великих міст України є історичною основою української державності, національної культури та народних традицій, а тому потребує координаційної політики національного рівня.

1.2. Підходи до дослідження

Поступово недофінансування соціальних функцій нових міст призводило до зниження ефективності та економічної, адже результати діяльності безпосередньо залежать від того, наскільки місто буде привабливим для мешканців. Зокрема, нині в епоху інформаційних технологій, наукомісткого виробництва, глобальних комунікацій, Сервітизація подібна асиметрія не сприяє переходу до інноваційної економіки.

Міста не мають достатніх власних ресурсів для вирішення питань місцевого значення. Фінанси місцевого самоврядування перебувають у великій залежності від трансфертів з бюджетів вищих рівнів (федерального та регіонального). Доходи бюджетів муніципальних утворень включають умовно-власні, тобто. податкові та неподаткові надходження, та безоплатні надходження – міжбюджетні трансферти. За даним досліджень, до 2005 р. основна частка доходів бюджетів муніципальних утворень припадала на умовно-власні та становила понад половину місцевих бюджетів. Проте з 2005 року, після набрання чинності змінами податково-бюджетного законодавства, відбулися суттєві зміни [56, с. 56].

Так, у 1993 році податкові доходи місцевих бюджетів більшості малих та середніх міст становили 73,3%, а у 2014 році – лише 39%. Скорочення доходної бази, як правило, призводить до зниження обсягів інвестицій в основний капітал. Оскільки до структури основного капіталу входять матеріальні цінності форми нерухомості та обладнання, землі та транспорту, фінансові активи у вигляді цінних паперів, заборгованості контрагентів та інвестицій, а також нематеріальні активи (ліцензії, патенти та гранти), то в результаті нарощування інвестицій з'являється можливість вести розширеного відтворення основного капіталу, будувати нові виробничі потужності, модернізувати застарілі та здійснювати інші дії, що сприяють розвитку економіки міста.

Враховуючи, що більше видатків місцевих бюджетів припадає на галузі соціальнокультурної сфери та житлово-комунальне господарство, ця тенденція

щодо зниження обсягів інвестицій в основний капітал стала найбільш небезпечною для соціальних функцій міст [56, с. 57-58].

Основними підходами до дослідження в даній роботі є застосування сучасної методології дослідження, яка базується на принципах аналізу, інтерпретації та опрацювання матеріалу [27, с. 51].

На підставі застосування методу аналізу, нами проаналізовано підручники з географії, які входять до складу шкільної програми, а саме 8-их та 10-их класів.[56-63]. А також певні довідники фізичної географії України 8 кл. [64-67]

Наступним методом, який використовувався в процесі даного дипломного дослідження є метод опрацювання матеріалу. В ході застосування даного методу аналізовані певні наукові матеріали на досліджувану тематику [27, с. 52]. Перш за все йдеться мова про поселення території та її типологічну характеристику. [68-74]

Розділ 2

Використання в шкільному навчальному процесі теми «Чинники заснування і розвитку великого міста (на прикладі Кропивницького)»

2.1. Історико-географічні чинники

У підручнику з географії Котляр Ю.В. «Історична географія. Спецкурс з історії» наводиться окрема глава з історії розвитку великих міст України, їх становлення та особливостей зародження інфраструктури, господарської діяльності заселення та формування в промислові та культурні центри Української держави. Вивчення історико-географічних чинників розвитку Кропивницького в підручнику подається ще від часів козацтва на території сучасної України.

Землі сучасної Кропивницької області стали частковою територією, на якій на зламі XV-XVI століть зародилося козацтво. З розвитком та збільшенням територіального значення Козацької Січі створювало нові умови для розвитку територій. Так територія сучасного Кропивницького на початку свого існування стала місцем господарської діяльності тогочасної козацької держави. Козаки будували різного роду сільськогосподарські угіддя. Говорячи мовою сучасності на той час промисловість козацької держави зосереджувалася на території сучасного міста Кропивницький. Вже згодом забудова території сучасного міста Кропивницький безпосередньо пов'язана з будівництвом фортеці Святої Єлисавети та слобід навколо неї – передмість. (Рисунок 2.1.)

До прикладу в довіднику «Географія. Довідник для абітурієнтів та школярів 2019» зазначається, що розвиток території сучасного міста Кропивницький почався з розбудови тогочасних запорозьких зимівників, які почали виникати вже з середини – другої половини XVI століття. Спочатку такі зимівники будувалися для утримання рогатої худоби та коней запорізьких козаків, але їх різке розширення почало створювати невеликі сільські території, оскільки працівникам зимівників потрібно було десь жити, щоб доглядати за всім

господарством, і таким чином почали створюватися перші забудови на території сучасного Кропивницького.

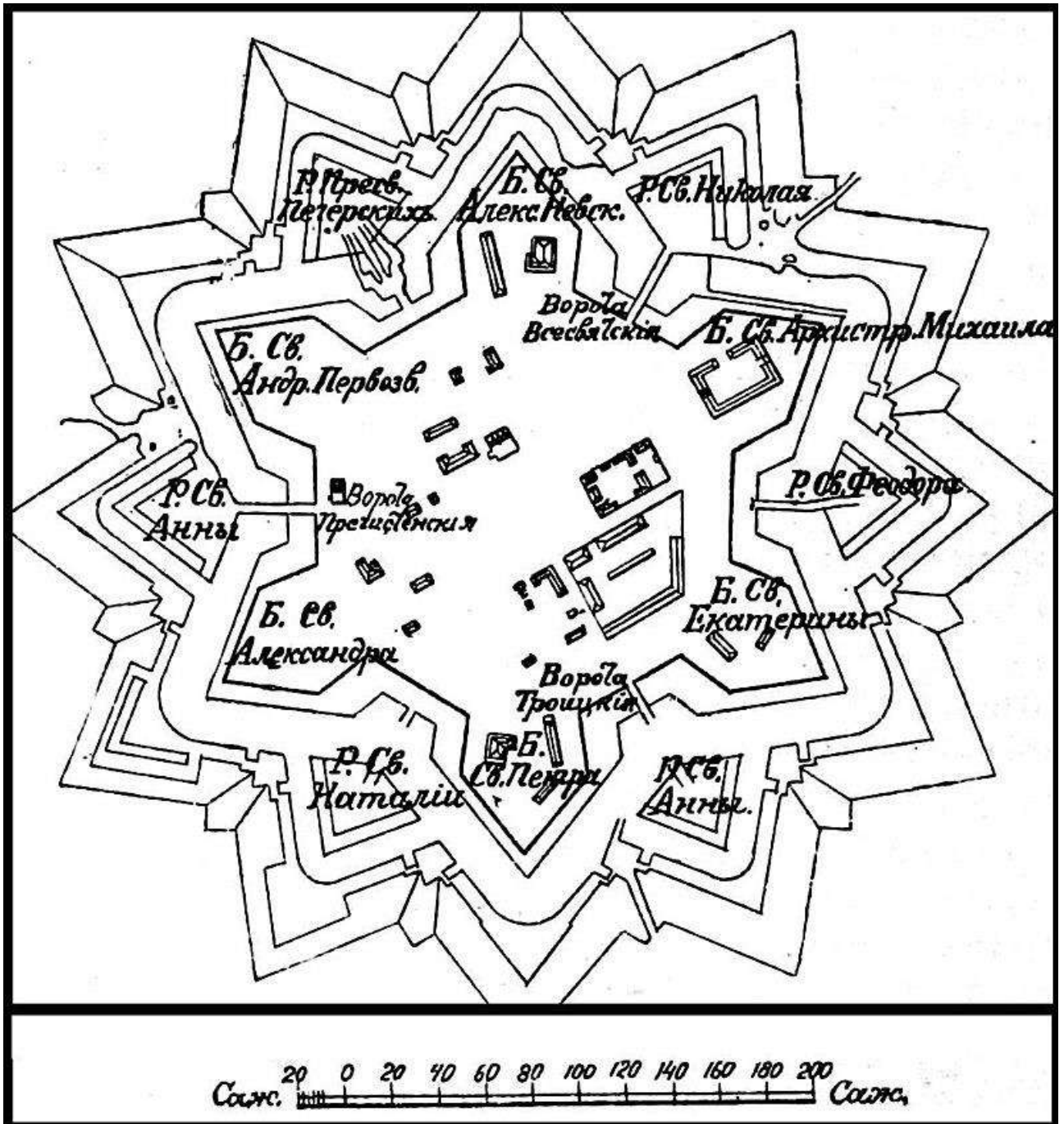

Рис. 2.1. План фортеці Святої Єлисавети, 1755 рік., [75]

Згодом у 1754 році імператриця Єлизавета віддала наказ підданам козакам заселяти землі на території сучасного Кропивницького, розбудувувати там інфраструктурні об'єкти та військові споруди, тим самим вибудувати військову лінію, як б мала слугувати захистом кордонів тогочасних земель. Вона

охоплювала територію від річки Кагарлика, лівої притоки Синюхи, і далі по Висі, Тясмину до Дніпра, протяжністю 200, а завширшки 30 верст.

У підручнику «Бажан О. Г. Кіровоград. Енциклопедія історії України 2004» зазначається що у 1787 році у місті вперше пройшли вибори до міської думи та було обрано голову міста, який повинен був відповідати за розвиток інфраструктурних об'єктів підприємницької діяльності. Як зазначається у різних джерелах вже у 1789 році на території сучасного Кропивницького було зведено перший цукровий завод.

Географічною особливістю заснування міста було його сприятливе розташування, адже через дану територію пролягала пряма дорога до Польщі та Криму з Січі. Кропивницький розташований у межах Придніпровської височини. Кропивницький лежить на рівнинах, обабіч річки Інгул.

В загальному якщо провести аналіз усього періоду становлення міста Кропивницький, то слід зазначити, що вже станом на кінець XIX століття в місті функціонувала така інфраструктура: Міська Дума, Банки, Цукровий завод, низка навчальних закладів, військовий заклад «Ковалівці», Цегельня, великі лікарні, такі як Міська лікарня, Єврейська лікарня, та лікарня Св. Анни, підприємство Шкловського та Ельворті.

Рис. 2.2. Лікарня Св. Анни ,1901 рік., [76]

Ми можемо зазначити на основі аналізу підручників з географії, що золота доба розвитку та становлення міста Кропивницький припала на період XVIII століття, коли місто було забудовано кам'яними спорудами, створено низку промислових об'єктів, лікарні, навчальної інфраструктури, парки, міські сади та дороги. Саме в період XIX століття місто Кропивницький набуло свого сучасного забарвлення та вигляду.

2.2. Природно-географічні чинники

Сучасна територія міста Кропивницький знаходиться у межах двох фізико-географічних зон – лісостепової і степової (більша частина). Приміські території Кропивницького насичені значними запасами мінеральних і паливних ресурсів, що робить територію міста перспективною для розвитку енергетичної промисловості.

Клімат міста Кропивницький – помірно-континентальний. Синоптиками зафіксовано у другій половині літа показник температури може сягати 37 °С. Опادي в Кропивницькому випадають найбільше влітку і в першій половині осені у вигляді дощів. Природні умови міста Кропивницький є надзвичайно сприятливими для перспективного розвитку агропромислового комплексу, особливо це стосується кукурудзи та пшениці.

Як зазначається в Атласі «Географія Кіровоградської області» Кропивницький багатий на водні ресурси, рослинний світ та велику кількість корисних копалин, що робить місто привабливим для розвитку промисловості як на сільськогосподарському рівні так і на агропромисловому. Наближені приміські території Кропивницького є добре освоєні. Ґрунтовий покрив Кропивницького переважно чорноземи і в південній частині міста середньогумусні.

Рис. 2.3. Карта ґрунтів Кропивницького (фрагмент), 2022р. [92]

Значну небезпеку для земель на території Кропивницького на даний момент складає водна ерозія. Оскільки місто знаходиться на території Придніпров'я, то насиченість ґрунтів водою досить висока. Завдяки вигідному географічному розташуванню Кропивницького на території міста формується сприятливий клімат для розбудови великих житлових масивів, підприємств та заводів промислового та агропромислового значення. Територія міста є сприятливою для створення сучасних транспортних доріг. За даними Кропивницького обласного управління водних ресурсів 2016 році забрано 17,13 млн. м³ підземних вод. Мінерально-сировинна база Кропивницького і області представлена на рисунку 2.4.

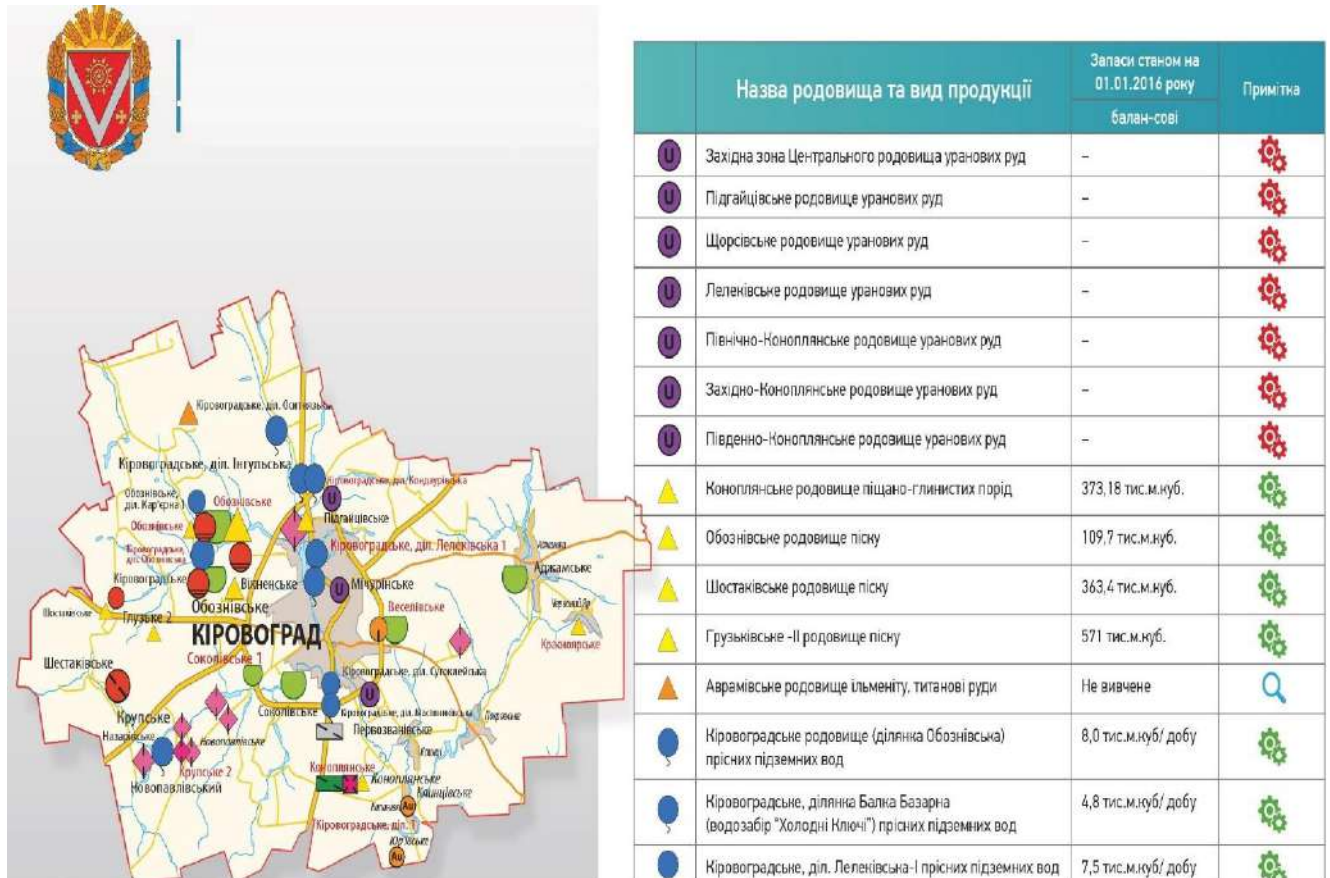

Рис. 2.4. Мінерально-сировинна база Кропивницького, 2022р. [77]

В загальному з представлених нами даних на рисунку 2.4, ми можемо побачити, що Кропивницький та область в цілому відіграє значну роль в Україні в забезпеченні народногосподарських об'єктів мінеральною сировиною. В Кропивницькому та приміських територіях міста знаходяться невеликі родовища торфу, що розташовані в заболочених плавнях річок Мала Вись та Велика Вись, в долинах річок близько Новомиргорода, біля Онуфріївки. Маловисківське та Великовисківське родовища містять низинний тип торфу, зольність його становить 33%, теплопровідність 5158 ккал/кг. Ці родовища експлуатуються місцевими організаціями з 1947 року.

2.3. Суспільно-географічні чинники

Глобальні процеси, що відрізняються високими темпами – зростання чисельності населення, розвиток індустрії та науково-технічна революція, поява

та швидке поширення нових видів виробництва та послуг, залучення у промислове виробництво та розширення видобутку природних ресурсів дедалі більшої кількості країн, високі темпи споживання і, нарешті, як наслідок високі темпи деградації довкілля є найважливішою відмінністю другої половини XX - початку XXI століття. Як реакція у відповідь робляться пошуки шляхів стабільного, безпечного та збалансованого розвитку в системі «людина-природа-економіка». На глобальному рівні обговорюється та приймається концепція сталого розвитку, в якій наголошується, що людство більше не може безоглядно використовувати природно-ресурсний потенціал планети і не враховувати згубного впливу виробництва, транспорту та інших видів діяльності на довкілля. Задоволення сучасних потреб людства не має ставити під сумнів благополуччя майбутніх поколінь.

Площа сучасного Кропивницького становить 115 км². Від останніх згадок проте населення міста, яке станом на середину XIX століття становило 20-25 тис.осіб, станом на 2022 рік згідно останніх даних перепису населення міста Кропивницький, населення складає 350 671 тис.осіб. Станом надругу половину XVIII століття населення сучасної території міста Кропивницького становило у відносній кількості 87% українців, 9% росіян та 4% інших національностей. Суспільні чинник розвитку сучасного Кропивницького базувалися на суспільній думці українського населення.

Важливо відзначити, що вирішення задачі сталого розвитку та пошуку балансу між економічним зростанням та якістю життя особливо гостро стояло перед населенням міста Кропивницький ще в період другої половини XVIII століття та першої половини XIX століття, де сконцентрована більшість населення індустріально розвинених територій.

Період XIX-XX століття в Кропивницькому супроводжувався розвитком та становленням процесів суспільного розвитку населення за рахунок розвитку індустріалізації на території міста. У тогочасних умовах міста було зосереджено основне виробництво товарів та послуг, товарні, сировинні та фінансові ринки. Місто виконувало функції управління, причому не тільки власною територією, а

й приналежними до міста територіями, будучи вогнищем, що впливає і на навколишню територію. В період XIX століття місто знаходилося під впливом цілого ряду факторів. До зовнішніх чинників, які грали основну роль соціально-економічному розвитку, слід віднести: глобалізацію світової економіки; загострення екологічних проблем; трансформацію економічної системи; зміна інституційного середовища.

Будь-яке виробництво, будь-яка людська діяльність не можуть існувати в відриві як від природи, так і від суспільства – вони формуються в поєднанні з навколишнім природним та соціальним середовищем. Саму можливість людської діяльності створюють природні умови та природні ресурси, а природно-ресурсний потенціал території впливає рівень і якість життя людей. Вже в період першої половини XIX століття були відкриті корисні копалини на території Кропивницького, серед яких переважали такі як: Графіт, Алмази, Глина та каоліни, що у свою чергу створювало нові робочі місця на території тогочасного міста, тим самим формуючи підстави для суспільного розвитку та забудови території як житловою так і промисловою інфраструктурою.

В той час на території Кропивницького відкриваються нові великі підприємства та заводи створюються агропромислові кооперативи, великі господарства, освоюються землі приналежні до міської території сама територія міста швидкими темпами розширяється та забудовується.

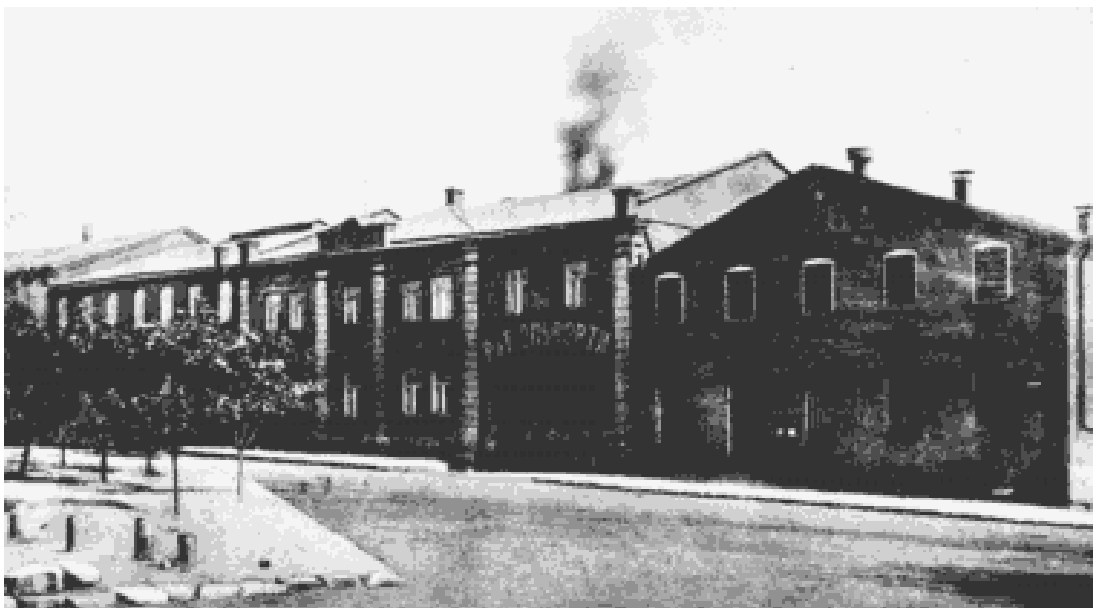

Рис. 2.5. Завод купця Мануїла Поповича, 1834р. [78]

Було створено такі промислові об'єкти як: завод купця Мануїла Поповича, паперова фабрика, цукровий завод, лікарні, церкви, міська дума, заклади освіти, житлові забудови, центральна вулиця, сади та місцеві парки.

Рис. 2.6. Паперова фабрика , 1872р.[79]

Якість життя населення території є дуже багатоплановим поняттям, що включає економічні, соціальні, екологічні аспекти. Крім того, «якість життя» - категорія, що еволюціонує, відбиває комфортність матеріальної та духовної життя людини цьому історичному етапі розвитку території. У процесі взаємодії природної та соціальної середовищ складається довкілля природно-соціальне середовище. Вона не лише впливає на здоров'я людей, а й визначає специфіку життєдіяльності, структуру господарства регіону.

утвержденный Елисаветградской Городской Думой въ заседании своемъ состоявшемся 25 Января 1914

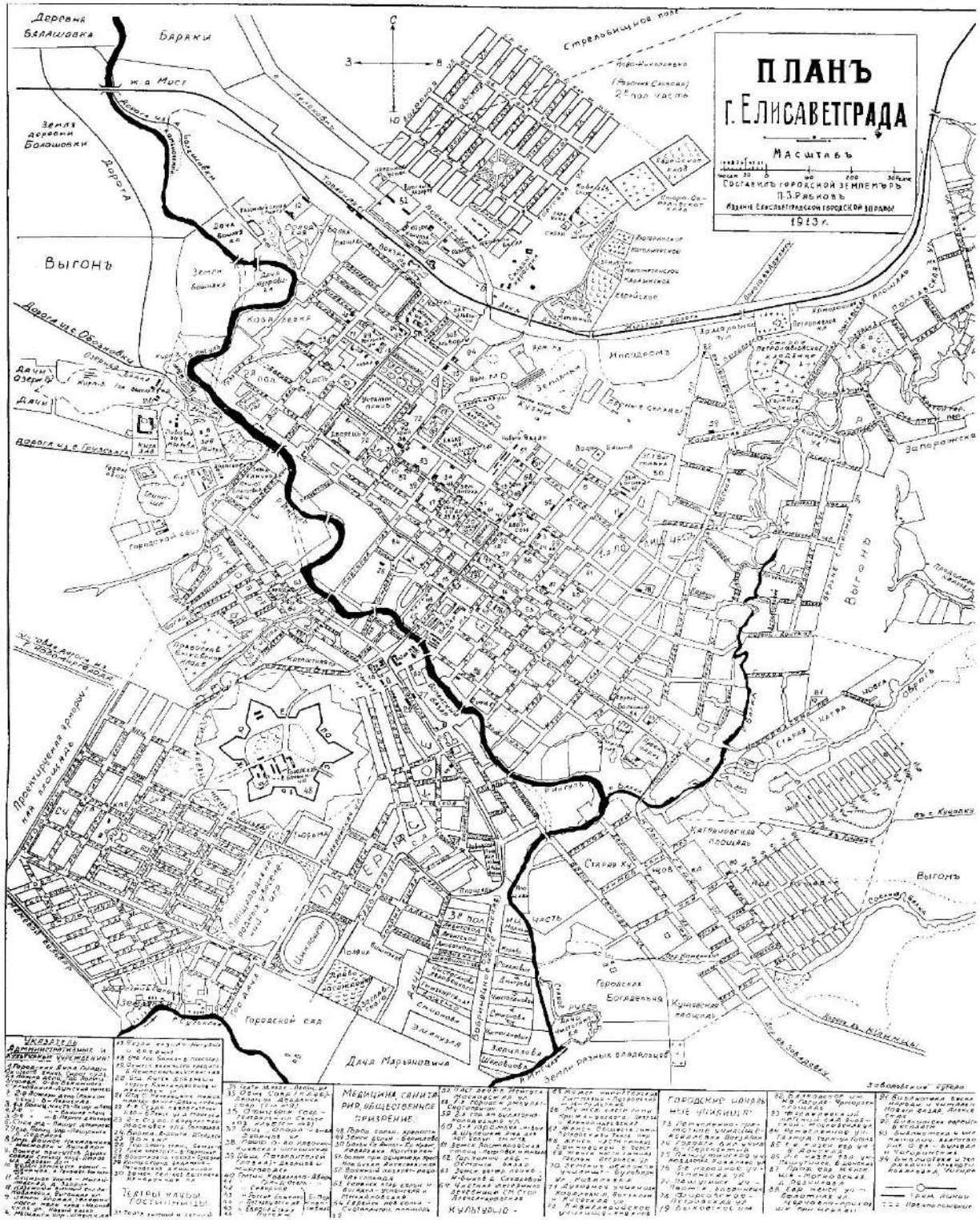

Рис. 2.7. План території міста ,1890 рік. [80]

Розуміння дедалі більших антропогенних навантажень на територіальну систему, їх систематизацію, визначення критеріїв, кількісних показників, механізму впливу на структуру та функціонування системи призвело до визначення соціо-економічного ландшафту як зовнішньої складової стійкості.

Природньо-географічне розташування міста Кропивницький стало причиною його створення. Оскільки місто розташоване на території Придніпров'я, воно було від середини XVIII століття важливим вузловим центром між тогочасними промисловими та військовими центрами. Як зазначається в підручнику з географії «Костенко Л.В. Географія України. 8-9 класи: Наочний довідник» місто завжди слугувало перевізним середовищем, саме тому на даний момент в місті велика кількість залізничного сполучення між промисловими центрами сучасного Донбасу, Дніпра та рештою частиною території України. Карта залізних доріг Кропивницького та придніпровського району кінця XIX початку XX століття представлена на рисунку 2.8.

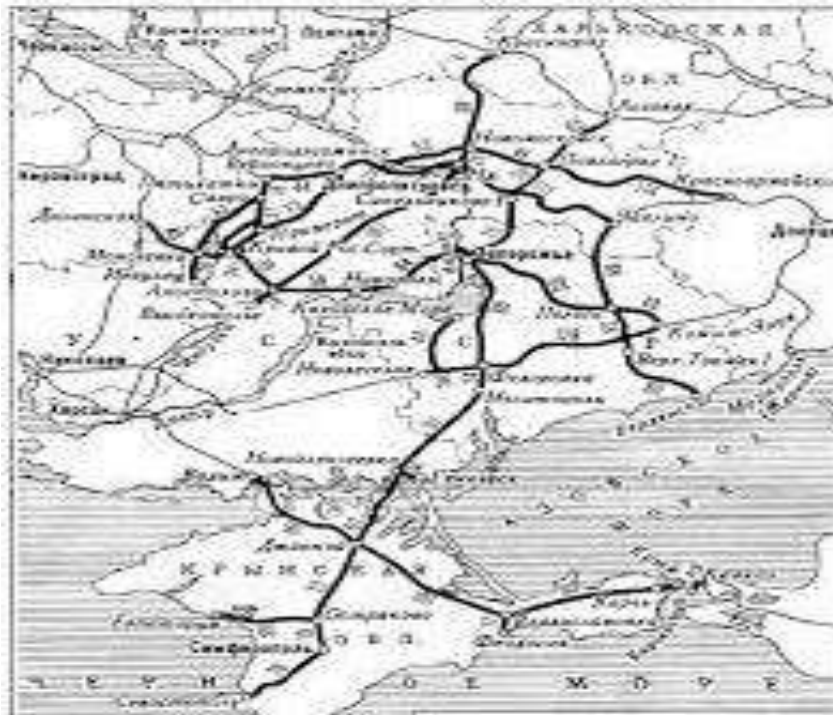

Рис. 2.8. Карта залізничних шляхів Кропивницького та придніпровського району, кінця XIX початку XX століття. [81]

В той час на території міста будується залізниця. 1868 року відбулося офіційне відкриття залізничної станції на магістральній лінії Знам'янка – Помічна – Одеса. З розвитком промисловості в місті формується потреба у вантажопотоках, які необхідно як вигружати так і завантажувати, це стосувалося як корисних копалин так і сільськогосподарської продукції.

Рис. 2.9. Залізнична станція м. Кропивницький ,1868р. [82]

Для розвитку території, що має певний рівень інертності, важливий момент часу. Якщо прийняти ту тезу, що територія є соціо-екологоекономічною системою, то питання «часу» є вирішальним. Досить очевидно, що прийняті сьогодні економічні рішення у настільки взаємозалежній системі мають довгострокові наслідки, як із погляду на суспільство, тобто соціальної складової, і з погляду на довкілля, тобто. екологічну складову.

Причому рішення прийняті з розрахунку на негайний економічний ефект без урахування екологічних та соціальних аспектів можуть надалі виявитися менш вигідними, коли певні витрати суспільство буде вимушено нести. через погіршення навколишнього середовища або створення несприятливої соціальної ситуації. Водночас рішення у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування позначаються у довгостроковій перспективі стані суспільства, зокрема і можливості забезпечення економічного благополуччя. Як

головний винуватець деградації навколишнього середовища часто називають економіку.

При цьому в центрі уваги виявляються дві проблеми: з одного боку, зростаюче використання природних ресурсів, з другого, забруднення і погіршується стан довкілля. Раціональне природокористування та вирішення завдань з охорони навколишнього середовища передбачає підтримку балансу між промисловим або сільськогосподарським виробництвом, функціонуванням ЖКГ, транспорту та іншими видами діяльності людини та біологічною стійкістю навколишнього середовища за рахунок розширення використання невичерпних ресурсів, використання відновних ресурсів у режимі, що дозволяє їм відновлюватись і по можливості скорочення використання невідновних ресурсів.

Традиційно існує «вузький» підхід до споживання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища, в рамках якого відбувається своєрідний поділ економіки на «природні» галузі, такі як добувна промисловість, теплоенергетика, хімічний комплекс та низку інших, тобто безпосередньо пов'язаних з видобутком, переробкою та використанням природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища, та всі інші галузі та види діяльності, що безпосередньо не впливають на екологічне стан території.

Станом на даний момент на території міста Кропивницький освоєно 91% землі, на а нетериторії області загалом освоєно 86% землі, більшість з якої перебуває у користування сільськогосподарських підприємств.

Рис. 2.10. План забудови центральної частини міста станом на 1834 р. [83]

Сучасний ширший підхід до взаємовідносин екології та економіки ґрунтується на макропідході до економічних процесів. Саме тому значна частина території міста та області освоюється у відповідності до встановлених норм та природніх вимог землекористування, такий раціональний підхід забезпечує сталий розвиток регіону в цілому та формування економіки міста та області загалом.

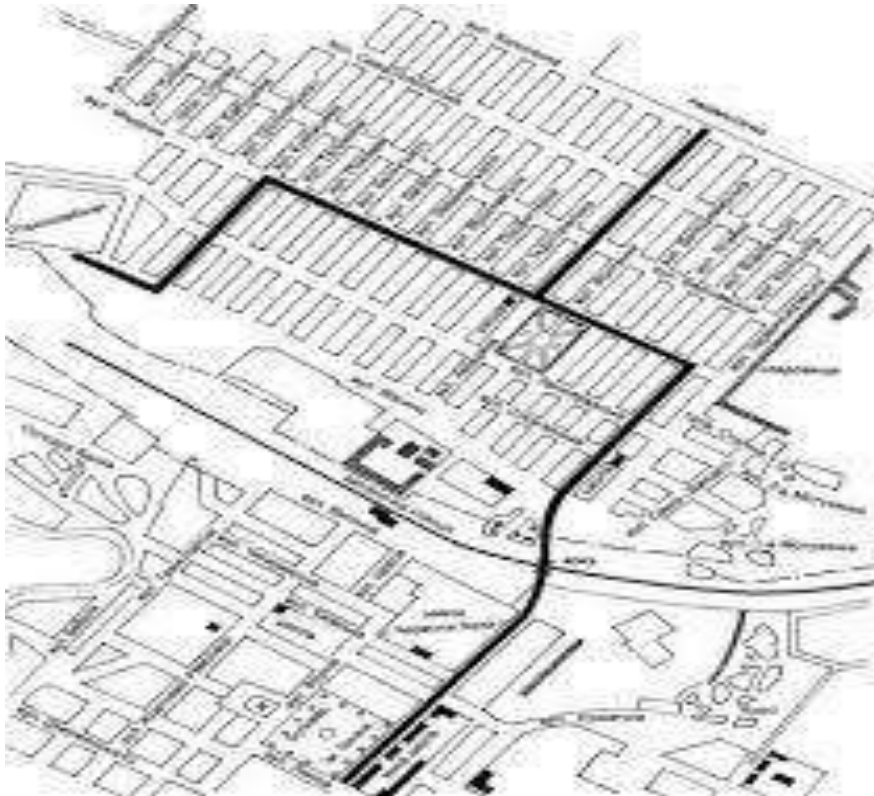

Рис. 2.11. План забудови промислового району міста станом на 1860 р. [84]

З представлених даних на рисунку можна побачити етапи розвитку міста Кропивницький і його історичній ретроспективі. З розвитком економічних, соціальних та суспільних процесів місто почало в другій половині XVIII століття стрімкий розвиток. Завдяки сприятливому суспільно-географічному клімату місто швидко переросло в промисловий та культурний центр придніпровського регіону.

Розділ 3

Методика суспільно-географічного аналізу великого міста в шкільній програмі (на прикладі Кропивницького)

3.1 Компонентна структура господарства

Викладання основ суспільно-географічного аналізу великого міста в шкільній програмі є важливим елементом навчального процесу в цілому на уроках географії. Як зазначається в підручнику з географії «Фізична Географія України 8 клас Пестушко, Уварова 2008» до інтегральних показників оцінки компонентної структури господарства доцільно відносити макроекономічні (реальні наявні доходи населення; реальні скориговані доходи населення; витрати на кінцеве споживання домашніх господарств; фактичне кінцеве споживання: господарств; середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата); демографічні (динаміка чисельності постійного населення; очікуємось тривалість життя; рівень дитячої, дитячої та материнської смертності, рівень освіти населення); показники економічної активності населення (рівень економічної активності населення; співвідношення зайнятих в економіці та загальній чисельності населення; рівень безробіття); показники пенсійного забезпечення населення (чисельність пенсіонерів; суми призначених пенсій; середній та мінімальний розмір призначених пенсій).

В даному розділі і в наступних підрозділах нами буде описано основні методики викладання географії у шкільній програмі, з описом методик викладання, форм викладання, цілей даного курсу та основних завдань для учнів.

Ціль освоєння навчальної дисципліни: формування географічної культури в учнів за рахунок розширення світогляду про саму науку географії та можливості її викладання в школі.

Завдання:

- ознайомити учнів з цілями, принципами та змістом географічної освіти;

- розглянути методи, засоби та форми навчання, що застосовуються у викладанні шкільного предмета «Географія»;
- сформувати у студентів основу теоретичних знань, практичних умінь, навичок та (або) досвіду діяльності для роботи як вчитель географії.

Учень повинен мати уявлення про:

- історію становлення та розвитку шкільного географічного предмету;
- цілісне уявленням про сучасні тенденції оновлення шкільної географічної освіти;
- системі еколого-географічного виховання та освіти школярів.

Учень повинен знати:

- зміст шкільних курсів географії та їх розділів;
- методи, прийоми та засоби навчання географії;
- урочні та позаурочні форми навчання географії (у тому числі й методичні підходи до їх вибору);
- типи уроків, подібності та відмінності у їх структурі;
- форми уроків;
- структуру плану (конспекту) уроку та технологічної карти уроку та алгоритм їх розробки;
- алгоритм розробки плану (сценарію) епізодичного позакласного заходу з географії;
- типи та види дослідницьких робіт учнів з географії;
- алгоритм складання та вирішення олімпіадних завдань з географії;
- перелік прийомів з формування та розвитку знань, умінь, навичок у учнів у процесі навчання географії;

Учень повинен вміти:

- називати вимоги до трудової діяльності педагога, необхідним вмінням та знанням;
- визначати цілі, принципи та зміст шкільного географічного освіти;

- застосовувати вимоги НУШ до предметних результатів освоєння основної освітньої програми шкільного предмета «Географія» на базовому та поглибленому рівнях при плануванні уроку;
- визначати зміст шкільних курсів географії та їх розділів;
- застосовувати необхідні методи, прийоми та засоби навчання при плануванні уроку;
- проектувати урочні та позаурочні форми навчання географії;
- визначати тип уроку та його форму під час планування навчального заняття;
- планувати основні етапи уроку (згідно з дидактичним завданням);
- складати план (конспект) та технологічну карту уроку відповідно до теми заняття;
- розробити план (сценарій) епізодичного позакласного заходу з географії;
- складати план шкільної дослідницької роботи з географії та алгоритм його виконання;
- складати та вирішувати завдання шкільних олімпіад з географії;
- визначати перелік понять, фактів, законів і закономірностей, що вводяться, географічної номенклатури відповідно до теми уроку;

Календарний план вивчення теми «Методика суспільно-географічного аналізу великого міста в шкільній програмі (на прикладі Кропивницького)»

№	Тема уроку	Підручник	Кількість годин
1	Виробнича сфера Кропивницького	1) Фізична Географія України 8 клас Пестушко, Уварова 2008; 2) Географія 10 клас Гільберг 2018; 3) Географія 10 клас Довгань 2018 (Рівень стандарту).	2 год.
2	Соціальна сфера Кропивницького	1) Географія 8 клас Топузов, Надтока 2016; 2) Географія 10 клас Довгань 2018 (Профільний рівень); Безтака П. М. Кіровоград: Історично-краєзнавчий нарис 2018.	2 год.
3	Селитебна зона в місті	1) Костенко Л.В. Географія України. 8-9 класи: Наочний довідник;	2 год.

		2) Географія 8 клас Гільберг, Паламарчук 2016; 3) Довідник. Фізична Географія України 8 клас Шищенко, Муніч 2008	
4	Виробнича зона в місті	1) Географія 8 клас Бойко, Дитчук 2016; 2) Бажан О. Г. Кіровоград. Енциклопедія історії України 2004.	2 год.
5	Зелена щона в місті	1) Географія 10 клас Довгань 2018 (Рівень стандарту). 2) Довідник. Фізична Географія України 8 клас Шищенко, Муніч 2008	2 год.
6	Адміністративна зона в місті	1) Костенко Л.В. Географія України. 8-9 класи: Наочний довідник; 2) Географія. Довідник для абітурієнтів та школярів 2019.	2 год.

3.1.1 Виробнича сфера

Вивчення та викладання географії в сучасній українській школі має ряд проблем мотиваційного та змістовного характеру. Шкільна практика під час уроків географії носить перспективний характер, освітні результати будуть використовуватись випускниками протягом усього життя. Зниження пізнавальної ініціативи учнів призводить до шкільної дезадаптації та девіації. При формуванні універсальних навчальних дій необхідно враховувати інтеграцію компонентів змісту географічної освіти із загально-навчальними вміннями

У процесі організації навчальної діяльності велике значення мають географічні карти. Тематичне картографування один з видів моделювання явищ і процесів. Школярі зустрічають тематичні карти в атласах, контурних картки, робочі зошити, презентації, енциклопедіях, ЗМІ. Ресурсні, екологічні, природоохоронні, економічні проблеми.

Мета уроку: Вивчити особливості та провести аналіз виробничої діяльності міста Кропивницький.

Завдання уроку: Ознайомлення з особливостями функціонування промисловості в місті Кропивницький; Проаналізувати показники основних

фінансових результатів функціонування виробничої діяльності; Опрацювати потенційні можливості розвитку сфери виробничої діяльності Кропивницького в сучасний період.

Хід уроку:

Виробнича сфера міста Кропивницький як і будь якого великого міста в сучасних економічних умовах важлива запорука та елемент функціонування міста в цілому. Виробничу сферу міста становить вся промислова інфраструктура міста Кропивницький, яка охоплює широкий спектр надання послуг для населення міста. Станом на 2022 рік на території міста Кропивницький функціонує понад 70 промислових підприємств, які складають основу виробничої діяльності міста в цілому, велика кількість магазинів, ресторанів, кафе, підприємств з надання юридичних, консалтингових, правових, екологічних, медичних, освітніх послуг тощо.

Основа виробничої діяльності становлять доходи міста, які забезпечують функціонування усіх сфер діяльності на території Кропивницького. На рисунку 3.1. представлено дані з доходів міста Кропивницький за 2017-2021 рр.

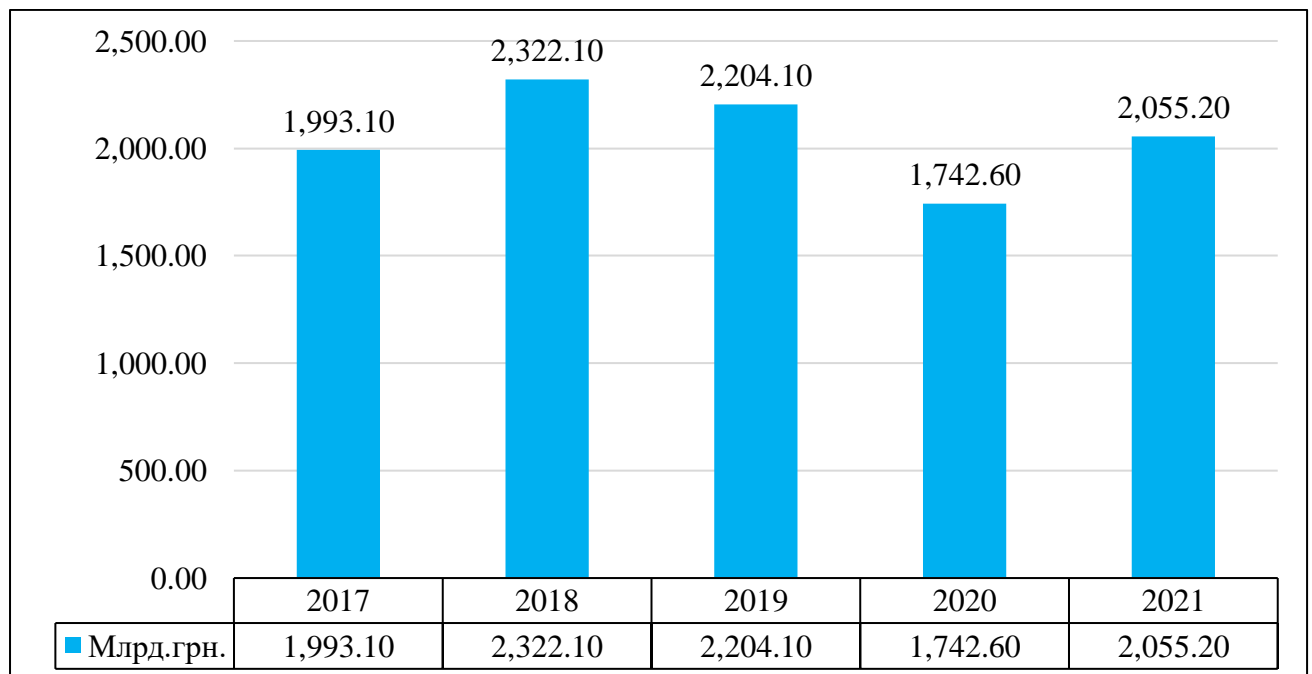

Рис. 3.1. Доходи міста Кропивницький, 2017-2021 рр.

Значну частину виробничої сфери міста займає харчова, меблева, легка та хімічна промисловість. Станом на даний момент в місті функціонує велика кількість підприємств згаланих видів промисловості. В табл. 1. представлено найбільші підприємства Кропивницького, які формують основу виробничої діяльності міста.

Таблиця 1

Підприємства міста Кропивницького

№	Підприємство	Логотип
<i>Харчова промисловість</i>		
1	ТОВ «Кондитерська фабрика «Східні ласощі» (25014, м. Кропивницький, вул. Руслана Слободянюка, 215)	
2	ТОВ «Прод-Інвест» ТМ «Жорик-Обжорик» (25014, м. Кропивницький, вул. Мурманська, 31-В)	
3	ТОВ «Круп'яний тік» (25014, м. Кропивницький, просп. Інженерів, 11)	
4	ТДВ «М'ясокомбінат «Ятрань» (25005, м.Кропивницький, вул. Братиславська, 82)	
<i>Легка промисловість</i>		
1	ТОВ «Швейне виробництво «Мрія Є» (25006, м. Кропивницький, вул. Можайського, 43)	
2	ПрАТ «Швейна фабрика «Зорянка» (25015, м. Кропивницький, вул. Євгена Маланюка, 2)	
<i>Хімічна промисловість</i>		
1	ТОВ «Прогрес-2010» (25014, м. Кропивницький, вул. Руслана Слободянюка, 209)	
<i>Меблева промисловість</i>		

1	ПОГ “Кропивницьке учбово-виробниче підприємство Українського товариства глухих (УВП УТОГ) (25001, м. Кропивницький, вул. Велика Пермська, 12)	
<i>Машинобудування</i>		
1	ПАТ “Науково-виробниче підприємство “Радій” (25009, м. Кропивницький, вул. Академіка Тамма, 29)	

Отже, з представлених нами даних в табл. 1., ми можемо побачити що виробнича сфера міста Кропивницький є надзвичайно багатогранною, яка охоплює важливі сфери економіки не тільки самого міста, але також і цілої держави. Наступним етапом дослідження виробничої сфери міста Кропивницький є аналіз виробничої сфери міста у розрізі надходжень до місцевого бюджету за видами промисловості. Дані дослідження пресдатовлено на рисунку 3.2.

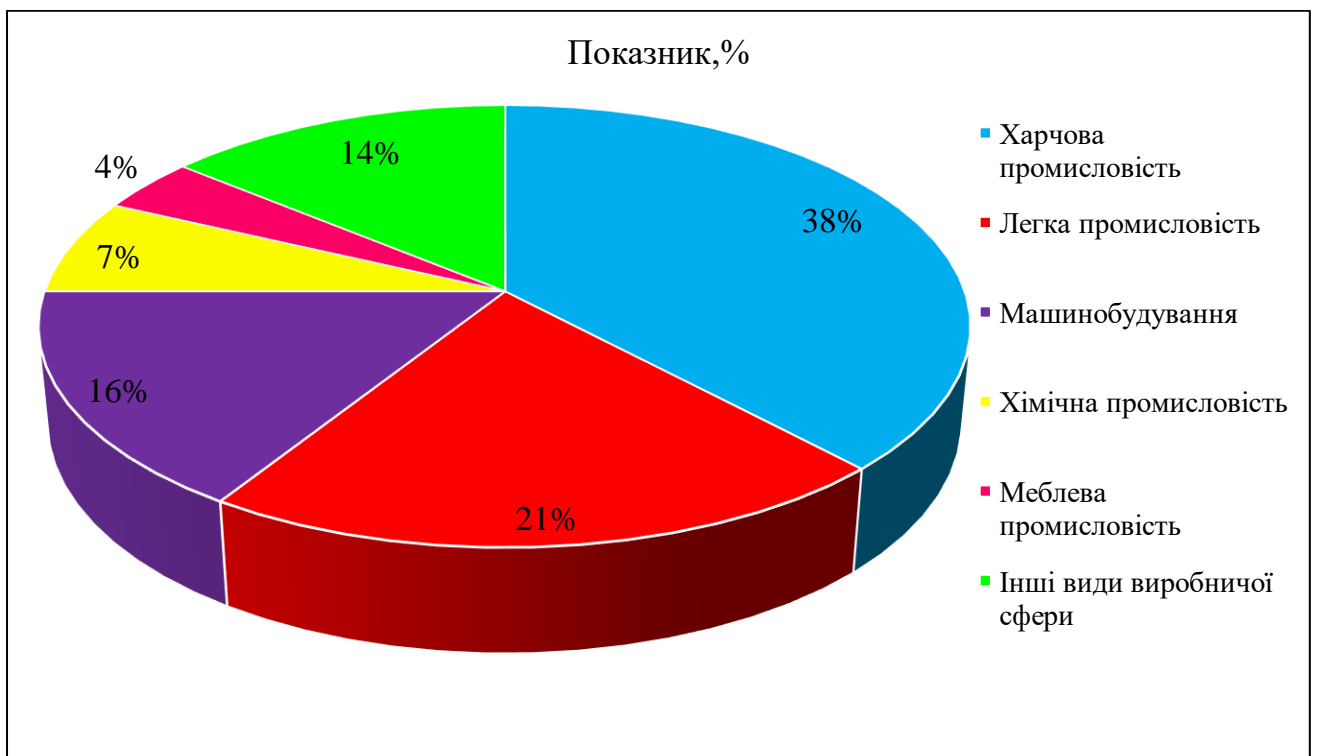

Рис. 3.2. Надходження до місцевого бюджету у відповідності до видів промисловості Кропивницького, 2022р.

З представлених нами даних на рисунку 3.2, ми можемо побачити, що найбільший % надходжень до бюджету міста припадає на харчову промисловість та легку промисловість. Суб'єктам підприємницької діяльності в місті Кропивницький забезпечується рівноправний доступ до участі у закупівлях шляхом розміщення відповідної інформації на майданчиках публічних закупівель. Станом на 2022 рік на товарному ринку України місто Кропивницький вирізняється виробництвом нікелю, графіту, буровугільних брикетів, мостових електричних кранів, продукцією харчової промисловості: м'ясо, молочні продукти, цукор, олія тощо. Особливе місце в промисловості Кропивницького належить харчовій галузі, на яку припадає 39 % від загального об'єму промислового виробництва, а також машинобудівництву та металообробці, електроенергетиці, будівельним матеріалам, кольоровій металургії, легкій промисловості, паливній галузі.

3.1.2 Соціальна сфера

Робоча програма навчальної дисципліни з вивчення теми «Методика суспільно-географічного аналізу великого міста в шкільній програмі (на прикладі Кропивницького)» та методичні вказівки щодо проведення основних видів навчальних занять дозволяють студентам:

- орієнтуватися у тематиці лекційних та практичних занять, самостійної роботи;
- відповідати на теоретичні питання та (або) виконувати практичні завдання;
- використовувати рекомендовану літературу та джерела для виконання завдань. Для підготовки до заліку як форми перевірки освоєння планованих результатів навчання, що навчаються, запропоновано зразкові теми завдань.

Мета уроку: Вивчити особливості та провести аналіз функціонування соціальної сфери міста Кропивницький.

Завдання уроку: Ознайомлення з особливостями функціонування соціальної сфери місті Кропивницький; Проаналізувати показники основних соціальних даних за містом Кропивницький; Опрацювати потенційні можливості розвитку та вдосконалення діючої соціальної сфери.

Одна з особливостей сучасної цивілізації полягає у значному підвищенні ролі сфери послуг, з розвитком якої найчастіше пов'язують вступ сучасного суспільства до постіндустріальної стадії розвитку. Найважливішою складовою сфери послуг є соціальна сфера, яка, з одного боку, відображає загальні риси сфери послуг, а з іншого, відрізняється специфічними властивостями, пов'язаними з особливостями соціальних послуг та її соціально-економічними властивостями.

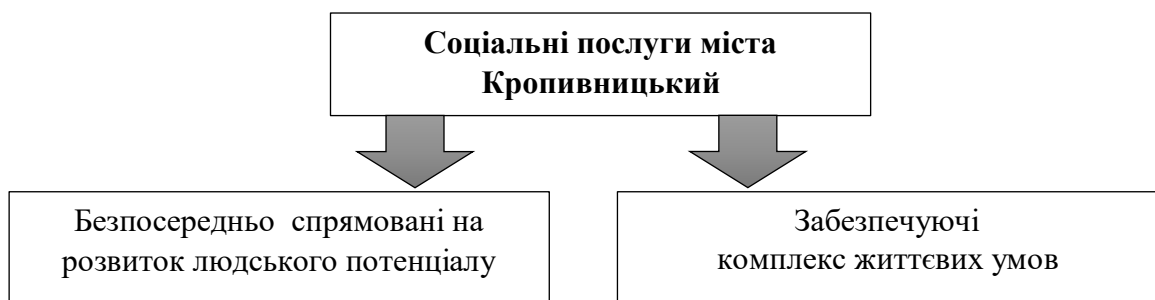

Рис.3.3. Соціальна сфера Кропивницького (Класифікація послуг),2022р.

Важливою особливістю соціальної послуги є її невловимість, бо, як правило, послуга не має матеріально-речовинної форми (хоча існують послуги, надання яких супроводжується присутністю матеріально-речових об'єктів, або відбувається за допомогою таких об'єктів).

До послуг, безпосередньо спрямованих на розвиток людського капіталу та людського потенціалу людей, насамперед слід віднести послуги охорони здоров'я, освіти, культури, фізкультури та спорту. З точки зору зміцнення потенціалу здоров'я людей, до цієї групи можна додати інші галузі та види діяльності, пов'язані з охороною здоров'я: соціальне забезпечення та соціальне обслуговування, туристично-рекреаційна діяльність. З точки зору розкриття творчих здібностей та реалізації інтелектуального потенціалу велике значення науки, яка на цій підставі входить у сферу соціальних послуг.

Другу групу соціальних послуг у широкому тлумаченні становлять послуги, які б забезпечення комплексу життєвих умов людей. Найчастіше до них відносять житлово-комунальні послуги (іноді – тільки житлові або тільки комунальні послуги), пасажирський транспорт, зв'язок щодо обслуговування населення, а також невиробничі види побутового обслуговування.

В загальному соціальна сфера міста Кропивницького охоплює:

- **Сфера охорони здоров'я** (Кіровоградська міська лікарня № 3, КНП «Міська лікарня швидкої медичної допомоги» Кропивницької міської ради», КНП «Центральна міська лікарня» Кропивницької міської ради», Міська поліклініка №1, Поліклініка №3, Дитяча обласна лікарня, Центр первинної медико-санітарної допомоги №1.).

- **Освітня сфера** (Альтернативна Школа “МОЗАЙКА”, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, Центр післядипломної освіти, Київський національний університет культури і мистецтв, IT School O'thers, Кафедра загального землеробства, Nail Desing Nub, Гончаренко центр в Кропивницькому).

- **Культурна сфера** (Академічний український музично-драматичний театр ім. Кропивницького, обласний академічний театр ляльок, академічний театр музики, пісні і танцю «Зоряни», студентський театр-студія «Резонанс», театр-студія «Мода»).

3.2 Геопросторова організація

3.2.1. Селитебна зона

Сучасні українські великі міста, зазвичай, концентруються у районі містоутворюючих підприємств. Особливо це стосується щодо молодих, що мають вік до ста років міст, які з'явилися як результат концентрації житлових районів біля металургійного, рудовидобувного, машинобудівного та інших виробництв. У старих містах нові забудови традиційно оточують історичний

центр, розвиваючись відповідно до ландшафтних особливостей, функціональної доцільності та соціальної інтерпретації. Виходячи з цього місто ділиться на промислову та селітебну зони.

Селітебна зона розглядається як частина міського середовища, зона для розміщення житлових районів та мікрорайонів, громадських центрів (адміністративних, наукових, навчальних, медичних, спортивних та ін), вулиць та площ, що обслуговують зону зелених насаджень загального користування. Як правило, для цього використовуються сухі, піднесені, добре провітрювані, інсолвані озеленені та обводнені території з навітряного боку щодо промислової зони та вище за течією річки із створенням необхідних санітарно-захисних розривів.

Сучасні Кропивницькі архітектори та дизайнери останні два десятиліття приділяють велику увагу колористичному вирішенню інтер'єрів та фасадів окремих будівель Кропивницького. Як правило, це приватні котеджі, або висотні житлові будинки, або офіси корпорацій та торгові центри. Слід зазначити фрагментарність та нерегулярність архітектурно-дизайнерського підходу до колористичного рішення міського середовища загалом; цілісне формування загального образу колористики міського середовища залишається поза сферою інтересів сучасних архітекторів.

Рис.3.4.Колористика забудови Селитебної зони Кропивницького,2022р.[90]

Сучасні технології надають багаті можливості у формуванні та реконструкції колірної гами фасадів, що будуються, так і вже існуючих в Кропивницькому. Найбільш поширеними на даний момент є технології навісних фасадів, оздоблення декоративними штукатурками та фарбування структурними фарбами. Скління фасадів також набуває можливості вибору не тільки кольорової гами, а й коефіцієнта прозорості та відображення. Такі елементи середовища, як малі архітектурні форми (МАФ), не впливають на формування колірного середовища мікрорайонів та кварталів у тій ж ступеня, що і магістралі та фасади, однак саме МАФ здатні олюднити міське середовище, надаючи образних характеристик, створюючи сприятливе психологічне атмосферу мезопросторів.

Малі архітектурні споруди (центральна частина Кропивницького) – зупинкові комплекси, локальні торгові точки та ін. у міському середовищі відіграють роль просторових маяків, які допомагають мешканцям та гостям міста

орієнтуватися в просторі, що впливає на них колірне рішення. Зелені насадження формують колірне середовище міста залежно від пори року.

Найбільше вплив озеленення має восени, коли листя набуває різних забарвлення теплих відтінків, найменше – взимку та напровесні. Реклама є одним з найбільш агресивних факторів, що впливають формування колористичного сприйняття міського простору. Кількість реклами в Кропивницькому стає все більшою, що перевищує норми психологічного комфорту мешканців, тому агресивний вплив рекламних коштів на колірне сприйняття міського середовища заслуговує на окреме всебічне дослідження та коригування кількісної та якісної частки реклами у селітебних зонах міста Кропивницького.

Рис.3.5. Колористика забудови Селітебної зони Кропивницького,2022р.[93]

Спальні райони Кропивницького багато в чому є спадкоємцями радянських часів. Типові «хрущовки» вирішували соціальні проблеми: найактуальніші для кінця 1950-х – середини 1960-х рр.: Забезпечення максимальної кількості громадян країни індивідуальним житлом. Типове панельне будівництво визначило бетонну брудно-сіру колористичну карту російських міст на кілька десятиліть. Відомо, що кожен окремий колір має силу та характер впливу на людину: фізіологічний, психологічний (емоційний),

символічний (інформативний), естетичний, екологічний (формотворчий в архітектурно-композиційному рішенні).

Колір – найпростіший і найдієвіший спосіб змінити сприйняття простору дозволяє коригувати стан людини. Саме тому переважна більшість старих будинків міста Кропивницького є несприятливим для повноцінної та комфортабельної життєдіяльності мешканців. Тому слід не лише проектувати сучасні житлові забудови з урахуванням колористичних, психологічних, соціальних, символічних та естетично образних чинників, а й провести ретельний аналіз та колірну реконструкцію вже існуючих мікрорайонів в місті Кропивницькому. Станом на 2022 рік селитебна зона Кропивницького займає 55-60% усієї території міста. Тому важливим викликом сьогодні для керівництва міста є дотримання усіх мимог безпеки, комфортності та екологічності, що буде сприяти більш стрімкому розвитку міських просторів та нової житлової забудови. До прикладу на даний момент в Кропивницькому планується забудова селитебної зони в приміському районі міста (Рис.3.6).

Рис. 3.6. План нової забудови селитебної зони Кропивницького, 2022р. [85]

Якісний стан міського довкілля закладається ще на стадії проектування. Архітектурні та містобудівні помилки можуть порушити не лише фізіологічні,

екологічні та інші нормативи, а й призвести до порушення функціональних зручностей проживання, до збою якісної роботи систем життєзабезпечення, транспорту, озеленення, культурно-побутового обслуговування (КБО) та інших, призвести до забуття пам'яток природи. та культури, до бездуховності типової забудови, до повної деградації довкілля

3.2.2. Виробнича зона

Реалізація міської програми «Містобудівна політика» є одним з основних напрямів у розвитку міських територій Кропивницького. Розробка міської програми міста Кропивницький «Містобудівна політика» дозволила системно ув'язати стратегічне та територіальне планування, забезпечити координацію будівництва житлової та комерційної нерухомості з соціальною, транспортною та інженерної інфраструктурою, об'єднати нормативно-правове, науково-методичне та інформаційне забезпечення у єдиний комплекс. Вся ця діяльність спрямована на досягнення основної мети міської програми – формування сприятливого міського середовища життєдіяльності.

У 2016–2019 роках у Кропивницькому було встановлено 13 виробничих зон, включаючи 18 промислових зон у межах виробничих зон, та 9 промислових зон поза меж виробничих зон. До основних характеристик виробничих та промислових зон Кропивницького можна віднести: концентроване розміщення у серединній зоні, а також у північному, південному та південно-східному напрямках; взаємозв'язок із залізничною транспортною інфраструктурою; значність розмірів територій (до кількох сотень га в окремих зонах, до кількох тисяч га в зонах концентрованого розміщення).

Одним із шляхів реалізації програми щодо реорганізації територій виробничих та промислових зон є встановлення меж комплексного розвитку територій. Комплексний розвиток територій може здійснюватися за ініціативу правовласників земельних ділянок або з ініціативи органів місцевого самоврядування.

У Кропивницькому території комплексного та сталого розвитку території у межах виробничих зон встановлено за ініціативою органів місцевого самоврядування для територій 16 виробничих зон у кількості 27 зон меж комплексного розвитку території. КРТ відображено у Правилах землекористування та забудови міста Кропивницький, там же встановлені види дозволеного використання та розрахункові показники мінімально допустимого рівня забезпеченості об'єктами інфраструктури та максимально допустимі рівні доступності зазначених об'єктів. На рисунку 3.7 представлено план виробничих зон міста під забудову нових підприємств.

Рис. 3.7. План виробничої зони під забудову підприємства, 2022р.[91]

Наступним етапом дослідження є аналіз існуючих виробничих зон в місті Кропивницький, на якій розташовані промислові об'єкти міста Кропивницький. Дана територія відведена від житлової забудови, що у свою чергу формує певну екологічну перспективу. На рисунку 3.8. представлено розташування виробничої зони Кропивницького на якій розміщено два промислові об'єкти, машинобудівної та металургійної галузі.

Рис. 3.8. Виробнича зона Кропивницького на якій розміщено два промислові об'єкти, машинобудівної та металургійної галузі [86]

Території багатьох виробничих та промислових зон піддаються перетворенням за рамками централізованого планованого містобудівного процесу. На сьогоднішній день основним типом «редевелопменту» є масове будівництво промислових комплексів. Цьому процесу також піддаються території багатьох виробничих зон.

За неможливості розміщення безпосередньо промислових об'єктів, у тканину житлових зон вбудовуються точкові об'єкти псевдо-промислових об'єктів призначення – малі підприємства, що представляються над ринком як інвестиційні об'єкти.

Рис. 3.9. Схема інженерних мереж, споруд і використання підземного простору виробничої зони [86]

За підсумками масового скорочення виробничих потужностей міста, що відбувається протягом останніх десятиліть можна констатувати, що основними видами збережених виробництв стали такі, як: харчове виробництво, фармацевтична промисловість, що обробляє промисловість, підприємства ВПК державного підпорядкування.

Необхідно відзначити ту обставину, що ліквідація виробничих підприємств, особливо металообробної, машинобудівної, хімічної та інших промисловостей, тягнуть за собою все більший занепад науково-дослідних інститутів та остаточне руйнування ланцюжка відтворення професійних кадрів у частині професійно-технічної освіти. Система професійної підготовки робочих кадрів можлива лише на великих підприємствах, що мають широкий спектр технологічних процесів і сучасне обладнання. Прийнята зараз практика вимушеної підготовки робітників фахівців у процесі виробництва не може стати заміною середнього спеціальної освіти.

З одного боку, вона суттєво знижує конкурентоспроможність дрібних підприємств, перекладаючи витрати на підготовку фахівців на виробника, з іншого боку, така підготовка не може вважатися професійна підготовка, т.к. не забезпечує достатньої теоретичної бази, дає гранично обмежену практику. Основними напрямками розвитку виробництва зараз є організація індустріальних парків, технопарків та технополісів, створення особливих економічних зон. Для розміщення повноцінних виробництв розглядаються переважно території приміської зони Кропивницького. Такий підхід накладає суттєві обмеження на перспективи розвитку промисловості: технопарки не передбачають розміщення великих та середніх підприємств, переважно придатні для дрібних виробництв, виключають можливість технологічного та технічного розвитку галузей в цілому.

Відбувається переорієнтація на повторне використання технологій із використанням раніше розроблених технологій, матеріалів та обладнання. Технопарки мають бути середнім елементом між фундаментальними науковими, технічними та технологічними дослідженнями та розробками, призначеними для відпрацювання дослідних технологій перед організацією масового виробництва.

Таким чином, як основні напрямки у розвитку промислових територій у м. Кропивницький можна виділити такі:

- суттєве скорочення територій, зайнятих об'єктами науки та промисловості;
- використання територій, що вивільняються, головним чином для житлової забудови, включаючи реалізацію програми реновації житлового фонду;
- організація технопарків та технополісів як міра підтримки існуючих виробництв;
- розміщення середніх та великих промислових підприємств на території приміської зони.

Наслідком реалізованої містобудівної політики у місті щодо промислових територій є такі фактори:

- подальша руйнація зв'язки «освіта – наука – виробництво»;

- руйнування виробничих зв'язків, як внутрішньо-, так і міжгалузевих;
- локальний підхід до аналізу територій, примат економічної ефективності короткостроковій перспективі, що виключає розвиток промислового потенціалу в довгостроковій перспективі;
- деградація та руйнування вантажної транспортної інфраструктури.

Підбиваючи підсумки аналізу реалізованої містобудівної політики щодо промислових територій необхідно зазначити, що стан, в які ці території наведені на сьогоднішній день, безсумнівно, вимагає невідкладних заходів, спрямованих на інтеграцію цих територій до міської тканини. Однак напрямки інтеграції, що реалізуються на даному етапі, не мають на увазі розвитку або відновлення промислового потенціалу Кропивницького.

3.2.3. Зелена зона

На території сучасних великих міст порушено природний екологічний баланс. Розвиток та функціонування муніципальних територій визначається, зазвичай, не законами природи, а потребою людей. Такі структури є результатом руйнівної та творчої діяльності багатьох поколінь. Природа реагує перетворення неоднозначно. Існує певна закономірність накопичення у місті таких невластивих живій природі. відходів. Атмосфера засмічується викидами, ґрунти збирають шкідливі речовини. Виникають інші негативні наслідки урбанізації, з якими природа неспроможна впоратися, оскільки втрачає здатність до самовідновлення.

На сьогоднішній день проблема скорочення зелених зон на території міст стоїть дуже гостро. Знищення рослинності, вирубування лісів, а також недостатня кількість зелених насаджень призводять до несприятливих наслідків і позначаються на здоров'я людей, тварин та природи загалом. По мірі зростання міст та інтенсивного розвитку галузей промисловості стає все важче створити нормальні умови для життєдіяльності людини, адже розширення міста

відбувається за рахунок вирубування лісів. Тому головним завданням є перетворення зеленої частини міст.

Озеленення – один із основних шляхів оздоровлення міського середовища. Зелені насадження є невід'ємним елементом архітектурного ландшафту будь-якого міста, виконують поряд з багатьма функціями насамперед санітарно-гігієнічну.

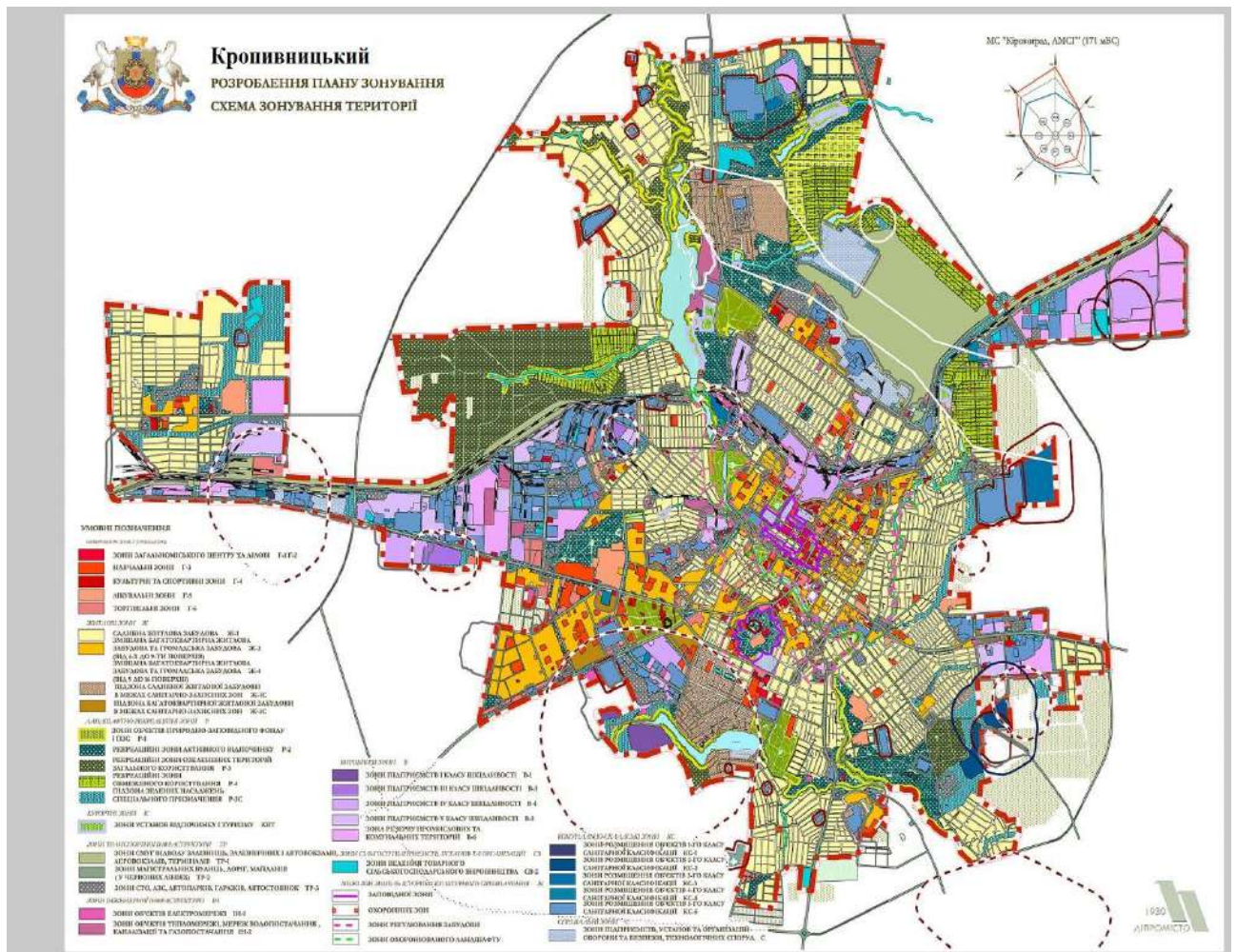

Рис.3.10. Карта міста Кропивницький із позначенням зелених зон, 2022 р. [87]

З представлених нами даних на рисунку 3.10., ми можемо побачити, що більшість зелених зон в Кропивницькому зосереджені поза межами центральної частини міста. В центральній частині міста є кілька парків (Рис.3.11), але попри масову забудову житловими та інфраструктурними об'єктами кількість парків та зелених насаджень в місті не достатньо велика, як для обласного центра з населення більше 300 тис. осіб.

Рис. 3.11. Парки в центральній частині Кропивницького [88,89]

Позитивним є той факт, що біля найбільшої виробничої зони міста, де функціонує кілька найбільших підприємств є велика зелена зона (Рис.3.12). Навколишнє середовище міста, архітектурне середовище та його окремі елементи чинять дію на психіку городян. Викликати емоційний відгук під час контакту з архітектурним середовищем можливе як засобами архітектури, а й використанням ключових «зелених» компонентів.

Необхідно зазначити, що останнім часом спостерігається погіршення стану природного середовища та екологічної ситуації загалом у межах зеленої зони міста Кропивницького. Це пов'язано переважно з підвищеною освоєністю територій. У межах зеленої зони м. Кропивницького розташовано 11 міських населених пунктів з їх промисловими та комунальними зонами, близько 300. садівницьких товариств. Тому тут набуло розвитку індивідуальне житлове будівництво, посилюється негативний вплив від сучасних технологій виробництва рослинницької та тваринницької продукції.

Рис. 3.12. Зелена зона поблизу виробничої зони

Загроза стану зеленої зони обумовлена особливо інтенсивною господарською та рекреаційною діяльністю людини. Спостерігається висока щільність населення межах зеленої зони і значний її зростання в пікові періоди, пов'язані з виїздом дачників на ділянки, великим напливом відпочиваючих і туристів. Окрім цього незадовільне вирішення питань збирання та використання вторинних ресурсів, переробки та утилізації промислових та побутових відходів, послаблення уваги міської, районної та сільської влади, а також лісової охорони призвело до того, що ліси зеленої зони м. Кропивницького місцями перетворені на звалища.

Система відпочинку на озелених приміських територіях розрахована на організацію відпочинку мешканців міста та приміської зони та передбачає використання для цих цілей великих зелених масивів (лісів та парків). Рекомендується включати до зони заміського відпочинку зелені насадження, розташовані на відстані, що не перевищує 1,0-1,5 год їзди транспортом до місця

призначення. Значну роль відіграють зелені насадження в архітектурі міста Кропивницького. Вони служать чудовим засобом збагачення, а нерідко та формування ландшафту міста та займають провідне місце у вирішенні архітектури парків та садів.

Рослинність має велику різноманітність форм, кольори та фактури. Кулясті, пірамідальні, плакучі та багато інших форм дерев і чагарників, найбагатша палітра забарвлення листя, квітів і стовбурів при шорсткому, гладкому, блискучому або матовій їхній фактурі – все ці декоративні властивості рослин відкривають найширші можливості для використання насаджень як одного з засобів вирішення ландшафтної архітектури міста.

Ландшафтна архітектура Кропивницького – своєрідна галузь архітектурної творчості. У досвідчених руках архітектора насадження є містобудівним матеріалом, який дозволяє зробити сучасне місто затишним, менш прямолінійним і жорстким, більш ошатним, з виразними ансамблями, різноманітним та чітко вираженим силуетом, де житлові та громадські будівлі гармонійно поєднуються з відкритими просторами парків, садів, скверів, бульварів та інших видів озеленених ділянок, що утворюють у своїй сукупності систему зелених насаджень міста.

3.2.4. Адміністративна зона

Адміністративна зона кропивницького досить широка. На рисунку 3.13 представлено зображення у вигляді точок усіх адміністративних об'єктів міста Кропивницький.

Висновки

Отже, на основі проведеного нами дослідження в даній дипломній роботі, попередньо проаналізувавши весь вище викладений матеріал, ми можемо зробити наступні висновки:

- В ході опрацювання теоретичного матеріалу, нами було визначено, що сучасне місто характеризується певним рівнем розвитку виробничої сфери та щільністю населення, якістю міського середовища та своєрідністю історично обумовленого способу життя городян. Все це зрештою визначає особливості реалізації всієї сукупності економічно-середні міста - від 50 до 100 тис. чол.; напівсередні – від 20 до 50 тис. чол.; малі – від 10 до 20 тис. населення і великі 100-500 і більше тис.населення. Великі міста є місцевими центрами, які очолюють адміністративні райони, які очолюють та обслуговують навколишню сільську місцевість. Крім того, міста можуть бути вузькогалузевими центрами (гірничодобувними, рекреаційними, транспортними тощо). Велике місто має всі необхідні ознаки міста (чисельність населення, склад населення з занять та інших.), і забезпечує повного комплексу міської культури, властивого даному суспільству. На відміну від середнього міста, де історія та перспективи формуються відразу кількома суттєвими факторами та їх комбінаціями у великому місті один або два фактори є домінуючими.
- На підставі проведеного опрацювання теоретичного матеріалу, нами було визначено, що Великі міста, виконуючи соціальну роль своєрідних столиць сільських районів і навіть цілих регіонів стають свого роду «опорними точками» своїх територій, інфраструктурно-логістичними вузлами, науковими центрами та найчастіше осередками культури та освіти.

Переважаюча частина великих міст України є історичною основою української державності, національної культури та народних традицій, а тому потребує координаційної політики національного рівня.

- У підручнику з географії Котляр Ю.В. «Історична географія. Спецкурс з історії» наводиться окрема глава з історії розвитку великих міст України, їх становлення та особливостей зародження інфраструктури, господарської діяльності заселення та формування в промислові та культурні центри Української держави. Вивчення історико-географічних чинників розвитку Кропивницького в підручнику подається ще від часів козацтва на території сучасної України.
- До прикладу в довіднику «Географія. Довідник для абітурієнтів та школярів 2019» зазначається, що розвиток території сучасного міста Кропивницький почався з розбудови тогочасних запорозьких зимівників, які почали виникати вже з середини – другої половини XVI століття. Спочатку такі зимівники будувалися для утримання рогатої худоби та коней запорізьких козаків, але їх різке розширення почало створювати невеликі сільські території, оскільки працівникам зимівників потрібно було десь жити, щоб доглядати за всім господарством, і таким чином почали створюватися перші забудови на території сучасного Кропивницького.
- Період XIX-XX століття в Кропивницькому супроводжувався розвитком та становленням процесів суспільного розвитку населення за рахунок розвитку індустріалізації на території міста. У тогочасних умовах міста було зосереджено основне виробництво товарів та послуг, товарні, сировинні та фінансові ринки. Місто виконувало функції управління, причому не тільки власною територією, а й приналежними до міста територіями, будучи вогнищем, що впливає і на навколишню територію. В період XIX століття місто знаходилося під впливом цілого ряду факторів. До зовнішніх чинників, які грали основну роль соціально-економічному розвитку, слід віднести: глобалізацію світової економіки; загострення екологічних проблем; трансформацію економічної системи; зміна інституційного середовища.
- Вже в період першої половини XIX століття були відкриті корисні копалини на території Кропивницького, серед яких переважали такі як: Графіт, Алмази, Глина та каоліни, що у свою чергу створювало нові робочі місця на території

тогочасного міста, тим самим формуючи підстави для суспільного розвитку та забудови території як житловою так і промисловою інфраструктурою.

В той час на території Кропивницького відкриваються нові великі підприємства та заводи створюються агропромислові кооперативи, великі господарства, освоюються землі приналежні до міської території сама територія міста швидкими темпами розширюється та забудовується. В той час було створено такі промислові об'єкти як: завод купця Мануїла Поповича, паперова фабрика, цукровий завод, лікарні, церкви, міська дума, заклади освіти, житлові забудови, центральна вулиця, сади та місцеві парки.

- Вивчення та викладання географії в сучасній українській школі має ряд проблем мотиваційного та змістовного характеру. Шкільна практика під час уроків географії носить перспективний характер, освітні результати будуть використовуватись випускниками протягом усього життя. Зниження пізнавальної ініціативи учнів призводить до шкільної дезадаптації та девіації. При формуванні універсальних навчальних дій необхідно враховувати інтеграцію компонентів змісту географічної освіти із загально-навчальними вміннями

Виробнича сфера міста Кропивницький як і будь якого великого міста в сучасних економічних умовах важлива запорука та елемент функціонування міста в цілому. Виробничу сферу міста становить вся промислова інфраструктура міста Кропивницький, яка охоплює широкий спектр надання послуг для населення міста. Станом на 2022 рік на території міста Кропивницький функціонує понад 70 промислових підприємств, які складають основу виробничої діяльності міста в цілому, велика кількість магазинів, ресторанів, кафе, підприємств з надання юридичних, консалтингових, правових, екологічних, медичних, освітніх послуг тощо.

- До соціальних послуг Кропивницького, безпосередньо спрямованих на розвиток людського капіталу та людського потенціалу людей, насамперед слід віднести послуги охорони здоров'я, освіти, культури, фізкультури та спорту. З точки зору зміцнення потенціалу здоров'я людей, до цієї групи можна додати

інші галузі та види діяльності, пов'язані з охороною здоров'я: соціальне забезпечення та соціальне обслуговування, туристично-рекреаційна діяльність. З точки зору розкриття творчих здібностей та реалізації інтелектуального потенціалу велике значення науки, яка на цій підставі входить у сферу соціальних послуг.

Другу групу соціальних послуг у широкому тлумаченні становлять послуги, які б забезпечення комплексу життєвих умов людей. Найчастіше до них відносять житлово-комунальні послуги (іноді – тільки житлові або тільки комунальні послуги), пасажирський транспорт, зв'язок щодо обслуговування населення, а також невиробничі види побутового обслуговування.

- Сучасні Кропивницькі архітектори та дизайнери останні два десятиліття приділяють велику увагу колористичному вирішенню інтер'єрів та фасадів окремих будівель Кропивницького. Як правило, це приватні котеджі, або висотні житлові будинки, або офіси корпорацій та торгові центри. Слід зазначити фрагментарність та нерегулярність архітектурно-дизайнерського підходу до колористичного рішення міського середовища загалом; цілісне формування загального образу колористики міського середовища залишається поза сферою інтересів сучасних архітекторів.

Малі архітектурні споруди (центральна частина Кропивницького) – зупинкові комплекси, локальні торгові точки та ін. у міському середовищі відіграють роль просторових маяків, які допомагають мешканцям та гостям міста орієнтуватися в просторі, що впливає на них колірне рішення. Зелені насадження формують колірне середовище міста залежно від пори року. Станом на 2022 рік селитебна зона Кропивницького займає 55-60% усієї території міста. Тому важливим викликом сьогодні для керівництва міста є дотримання усіх мимог безпеки, комфортності та екологічності, що буде сприяти більш стрімкому розвитку міських просторів та нової житлової забудови.

- В центральній частині міста є кілька парків, але попри масову забудову житловими та інфраструктурними об'єктами кількість парків та зелених

насаджень в місті не достатньо велика, як для обласного центра з населення більше 300 тис. осіб. Позитивним є той факт, що біля найбільшої виробничої зони міста, де функціонує кілька найбільших підприємств є велика зелена зона. Навколишнє середовище міста, архітектурне середовище та його окремі елементи чинять дію на психіку городян. Викликати емоційний відгук під час контакту з архітектурним середовищем можливе як засобами архітектури, а й використанням ключових «зелених» компонентів.

Список використаних джерел

1. Шаблій О.І., Вісьтак О. Основи суспільної географії. Видавництво Львів 2012.
2. М.С Дністрянський Політична географія 2014р.
3. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історії урбаністики , Я. В. Верменич , Український історичний журнал. 2014. №3. С.21-37.
4. Вішнікіна Л. П. Компетентнісне навчання географії в основній школі: монографія ,Л. П. Вішнікіна. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2017. – 407 с.
5. Вішнікіна Л. П. Компетентнісно-орієнтовані завдання з географії , Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва , Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (32), Issue: 63. Budapest, 2015.
6. Гудзеляк І. Макрополізація в сучасному світі: Глобальні Тенденції та регіональні відмінності.
7. Вішнікіна Л. П. Підручник географії як універсальний інтегрований засіб формування предметної географічної компетентності учнів Л. П. Вішнікіна, О. М. Топузов. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць [ред. кол.; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2016. – Вип. 17. – С. 60–68. 13.
8. Вішнікіна Л. П. Психодидактичні засади формування предметної географічної компетентності учнів , Л. П. Вішнікіна, О. М. Топузов. Український педагогічний журнал. – 2016. – № 2. – С. 65–74.
9. Геєць, В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [Текст] В. М. Геєць; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. 864 с.
10. Географія. Економіка: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів 6-11 класи. - К., 2006. - С. 71-89.
11. Гільберг Т. Г. Реалізація компетентнісного підходу до навчання на уроках географії. Журнал «Географія та основи економіки в школі» – №4, 2009.
12. Голобородько В. Олександрія. Історія Задніпров'я. Північно-східне межиріччя Дніпра і Бугу з найдавніших часів до XXI століття. Олександрія : ТОВ «Діджибукс-прес», 2018. 342 с.

13. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939–1941 рр. Київ–Дніпропетровськ : Видавництво «Ліра», 2012. 508 с.
14. Давлетов О. Підготовка «покоління вовків»: вишкіл майбутніх виконавців Голокосту (Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922– 1939 рр.). Дніпропетровськ : Інститут «Ткума», 2015. 280 с.
15. Даценко В. За те, що євреї... Трагедія Голокосту в межиріччі Південного Бугу та Дніпра (1941–1944). Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2015. 178 с.
16. Даценко В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945). Історико- публіцистичний нарис. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2009. 304 с.
17. Дащук Ю.Є., Лепкий М.І. Досвід використання Smart-технологій в управлінні туристичним продуктом міста. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. 2019. № 3(14). С. 294-299.
18. Кансо А. Організаційно-економічний механізм регулювання соціального капіталу національної економіки на прикладі Кропивницької області. Причорноморські економічної студії. 2019. Вип. 43. С. 195-200.
19. Кансо А., Малаховський Ю.В., Коваленко С.В. Перспективи формування соціального капіталу мезоекономічного рівня національної економіки. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2020. Вип. 5 (38). С. 105-118.
20. Касич А.О., Федоряк Р.М., Собянїна А.П. Інноваційна технологія Smart city як механізм покращення рівня життя в сучасному місті. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. № 27(1). С. 50-54.
21. Ключниченко Є. Є. Врахування громадських інтересів при здійсненні містобудівної діяльності , Є. Є. Ключниченко. Містобудування та терит. планування. – Київ : КНУБА, 2005. Вип. 20. С. 120-123.

22. Ключниченко Є. Є. Житлово-комунальне господарство міст : навч. посібник Є. Є. Ключниченко, С. В. Лісниченко, Є. О. Рейцен. – Київ : КНУБА, 2010. 248 с.
23. Ключниченко Є. Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст , Є. Є. Ключниченко ; Укр. акад. архіт. – Київ, 2019. 348 с.
24. Кіровоградщина і кіровоградці в роки Голокосту , автор-упорядник М. Михайлюк. Кіровоград : Кіровоградський ТОВ «КОД», 2011. 211 с.
25. Кобернік С.Г. та ін. Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник. - К.: Стафед - 2, 2000. - 320 с.
26. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: посібник для вчителя. - К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
27. Ковальська, Л. Л. Теоретичні аспекти формування інфраструктури регіону [Текст] Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик . Формування та розвиток економіки в сучасних умовах господарювання : зб. тез доп. Всеукр. наук. – практ. конф., 23-24 грудня, 2011 р. Луцьк, 2010. С. 20- 22.
28. Малаховський Ю.В., Кансо А., Хайдура Х. Теорія та практика формування соціального капіталу науково-освітнього кластеру регіональної інноваційної екосистеми на базі технічного університету. Центральноукраїнський 16 науковий вісник. Економічні науки. 2018. Вип. 1 (34). С. 269-280.
29. Методичні вказівки до виконання курсового проекту «Проект міської магістральної вулиці» (для студентів 4 курсу спеціальності 7.092103 – «Міське будівництво і господарство»). Уклад. : Гордієнко С. М. – Харків : ХДАМГ, 2013. 55 с.
30. Митрофаненко Ю. Єлисаветградські рятівники під час єврейського погрому в травні 1919 р. Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Кропивницький : Центрально-Українське видавництво, 2018. Вип. X. С. 267–272.
31. Митрофаненко Ю. Фрагменти життя єврейської громади м. Єлисаветграда в епоху революцій (1917–1919 рр.). Національні культури у процесі формування

- української нації : збірник доповідей науково-практичної конференції. Кіровоград : ПП «Поліграф-Терція», 2006. 224 с.
32. Навчальна програма для учнів 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Географія: проект для обговорення ,Географія, 2012. - № 11-12. - С. 4-38.
33. ОбодМ.Л. Економічна і соціальна географія України. 9 клас: посібник для вчителя. - Харків: Веста: Ранок, 2004. - 352 с.
34. Овсяк Н. В. Формування основ економічної компетентності старшокласників у процесі навчання географії та економіки. Автореферат. Київ – 2011. С. 257
35. Овсяк Н.В. Підручник як засіб формування економічної компетентності учнів .Проблеми сучасного підручника: [зб. наук. пр.] . Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2010. – Вип. № 1 (10). – С. 68 – 72.
36. Осетрін М. М. Міські дорожньо-транспортні споруди : навч. посіб. для студентів ВНЗ ,М. М. Осетрін. – Київ : ІЗМН, 1997. – 196 с.
37. Палеха, Ю.М.. Економіко-географічні аспекти формування вартості території населених пунктів. Київ : Профі, 2009. 324 с.
38. Пестушко В. Ю., УвароваГ.Є. Загальна географія. 6 клас: методичний посібник для вчителя. - Харків: Веста: Ранок, 2004. - 168 с.
39. Пестушко В.Ю., Уєсіроєсі Г. Є. Географія материків і океанів. 7 клас: методичний посібник для вчителя. - Харків: Веста: Ранок, 2004. - 224 с.
40. Петренко І. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941–1944. Кіровоград : Центрально- Українське видавництво, 2014. 554 с.
41. Петренко І. Обком утік... (з історії організації «всенародної боротьби проти нацистів на Кіровоградщині в 1941–1943 рр.). Кропивницький : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2017. 524 с.
42. Позакласні заходи з географії. - Харків: Основа, 2004. -96 с.
43. Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті:

- світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Під заг. ред. О.В. Овчарук. К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 16-25.
44. Б. Данилишин, Л. Черняк, О. Горська, М. Фащевський. К. : Нічлава Продуктивні сили економічних районів України, Нічлава, 2000. С. 12.
45. М.І.Долішній, Регіональна політика: методологія, методи, практика: [зб.наук.праць]. ІРД НАН України; Редкол.: відп. ред. акад. НАН України. – Львів, 2001. 700с.
46. Регіональна політика: методологія, методи, практика: [зб.наук.праць] / ІРД НАН України; Редкол.: відп. ред. акад. НАН України М.І.Долішній. – Львів, 2001. 700с.
47. Рішард Б. Місто: визначення та функції / Б. Рішард // Економічний часопис. – XXI. №9. 2001. С. 25-39.
48. Самойленко В. М. Створення та застосування тестів у навчанні географії, В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна. Педагогіка вищої та середньої школи: Збірник наукових праць. Випуск 32. – Кривий Ріг. – 2011. – С. 15–29. 8.
49. Самойленко В.М., Топузов О.М., Вішнікіна Л.П., Діброва І.О. Дидактика географії: монографія (електронна версія) , – К.: Ніка-Центр, 2013
50. Стадник О.Г. Географія. 8 клас: методичний посібник для вчителя. - Харків: Основа, 2008. - 174 с
51. Тимінський, В. (2013). Пострадянське місто як урбаністичний феномен: проблеми індустріального розвитку. Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. Вип. 9. С. 253–260.
52. Топузов О. М., Педагогічні технології як основа творчої діяльності вчителя географії, О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна. Педагогічний альманах: Збірник наукових праць , редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: РІПО, 2011. – Випуск 10. – С. 52–57. 5.
53. Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П. Загальна методика навчання географії: підручник . - К.: Картографія, 2012. - 512 с.
54. Фільштейн Л.М., Малаховський Ю.В., Кансо А.А. Методологічні підходи до стратегічного управління розвитком мезосистем в структурі національної

- економіки. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 30. С. 266-274.
55. Ценко Б.П., (2003). Світові міста. Географія та основи економіки в школі. Науково-методичний журнал, № 1. С. 41–62.
- 56.Т. Г. Гільберг, І. Г. Савчук, В. В. Совенко.Книга з географії для учнів 10 класів, 2018р.
- 57.Топузов, Надтока, Покась, Географія, 8клас
- 58.Г.Д. Довгань, О.Г. Стадник, П.О. Масляк, Географія 10 клас 2018 (Профільний рівень) ; Видавництво: Харків,
- 59.Ф.Д. Заставний, Географія України 8 клас .
- 60.В.Д. Грома, Й.Р. Гілецький ; Видавництво підручника: Тернопіль, “Навчальна книга – Богдан” ; Рік видавництва: 2016.
- 61.Л.В.Костенко Наочний довідник. Географія України ; Автор;; Формат: PDF ; Рік видання: 2007 ; Кількість сторінок: 135.
- 62.Т.Г. Гільберг, Л.Б. Паламарчук, В.В. Совенко ; Видавництво підручника: Київ, “Грамота” ; Рік видавництва: 2016
- 63.В.М. Бойко, І.Л. Дітчук, Л.Б. Заставецька Географія 8 клас 2016.
- 64.Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Географія. Довідник для абітурієнтів та школярів" 2019,
- 65.Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш, Фізична географія України: підручник для 8-го класу. Географія 8 клас
- 66.Дітчук, Заставецька, Брущенко, Фізична географія України 8 клас. Рік: 2008
- 67.Шищенко, Муніч, Фізична географія України 8 клас. Рік: 2008
- 68.Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття.
- 69.Ю. М. Матівос, Місто на сивому Інгулі: до 250-річчя від дня заснування: історико-публіцистичний нарис, Кіровоград : Діаграма, 2004. – 296 с.
- 70.Бажан О.Г. Бібліографічне посилання: КІРОВОГРАД Енциклопедія історії України

71. Місто і люди. Єлисаветград-Кіровоград, 1754-2004. Ілюстрована енциклопедія 2004
72. Безтака П. М. Кіровоград: Історично-краєзнавчий нарис 2018;
73. Базака Р. Преса Кіровоградщини (1874-1821рр.) : історико-функціональний аспект, типологічна характеристика : монографія;
74. Босько В. М. Історичний календар Кіровоградщини.
75. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
76. http://librarychl.kr.ua/kn_in/kraeznavcha-abetka/likarnja-sv-anny.php
77. <https://kr-rada.gov.ua>
78. <https://old.library.kr.ua/whamlet.html>
79. <https://zpf.company/paper-museum/virobnitstvo-paperu-v-ukraini/>
80. <https://www.etoretro.ru/pic153946.htm>
81. http://railway.in.ua/index/pridneprovskaja_zheleznaia_doroga/0-189
82. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
83. В «Історичному нарисі м.Єлисаветграда» за 1897 р.
84. <https://library.kr.ua>
85. <https://cbn.com.ua/2021/12/10/u-kropyvnytskomu-planuyut-zabudovu-selyshhainovogo-mapa/>
86. <https://www.kr-rada.gov.ua/detalniy-plan-teritoriyi/vul-rodnikova/>
87. <https://data.gov.ua/dataset/03581988-06e5-43ae-b319-4a48fc5480bf/resource/99443197-12ae-4c8a-ba29-6750a48ad267>
88. <https://www.mandry.ck.ua/%D0%BA%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA/>
89. <https://tusovka.kr.ua/park-imeni-krjuchkova>
90. <https://lun.ua/uk/жк-3v-volkova-кропивницький>
91. <https://www.kypur.net/zabudova-zemli-atovtsiv-u-kropyvnytskomu-problemy-perspektyvy-novi-vlasnyky/>

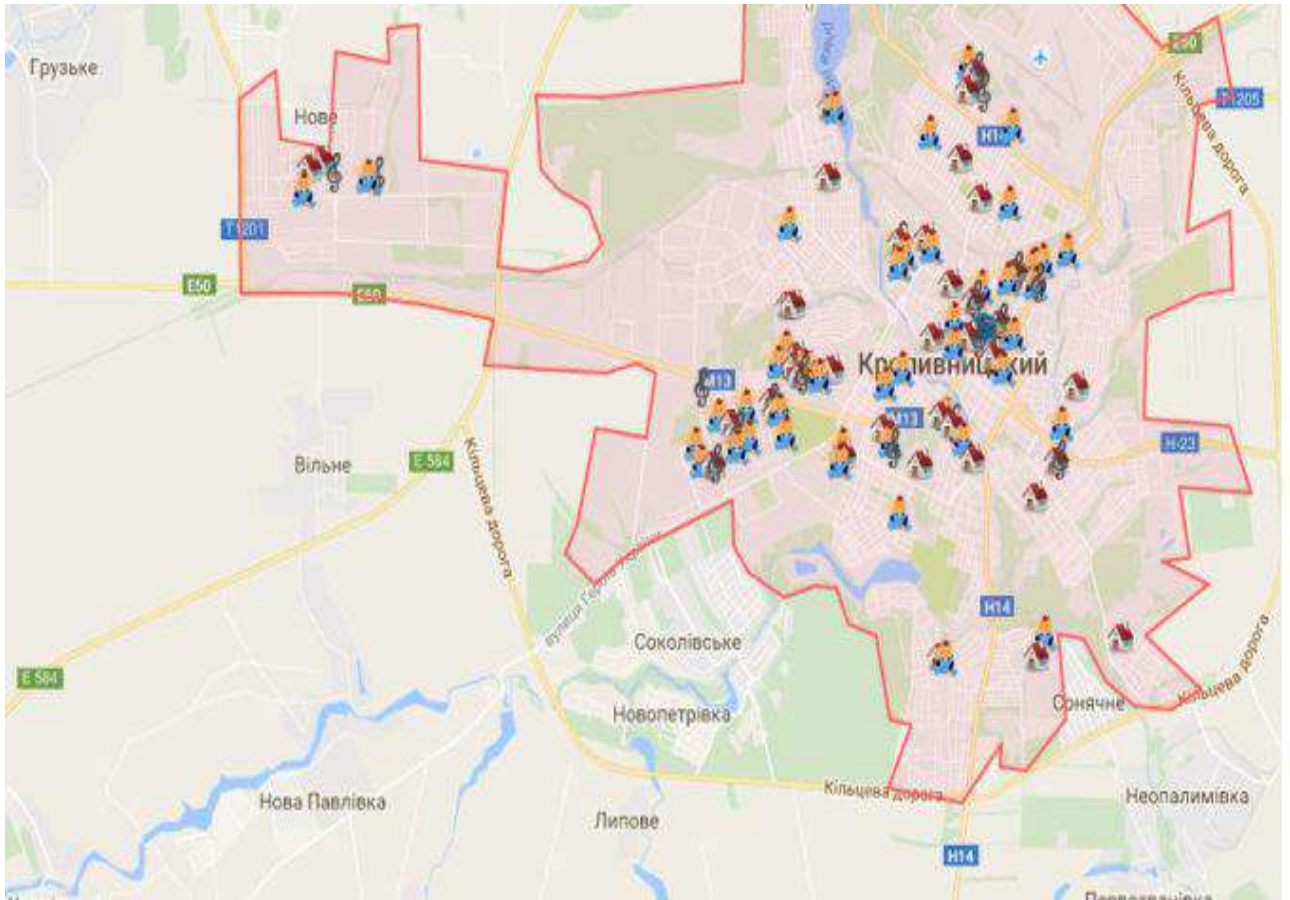
92. <https://geomap.land.kiev.ua/obl-10.html>

93. <https://nedvizka.com.ua/nedvizimost-kropivnitsky.html>

Додатки

Додаток 1

Навчальні заклади Кропивницького

Спортивні заклади Кропивницького

Кропивницький 2022

Житлові райони Кропивницького

